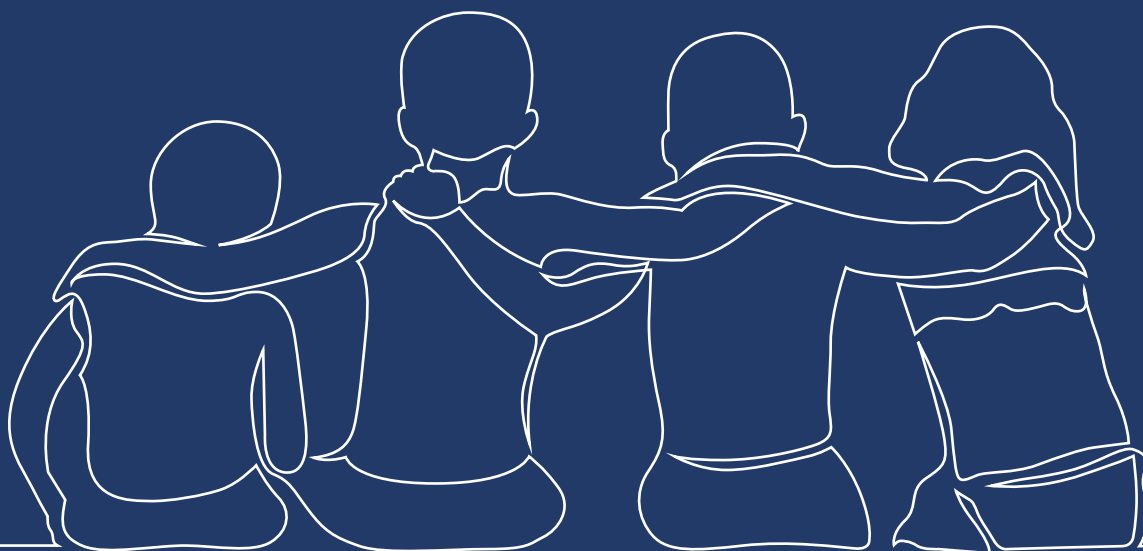


**Методичні рекомендації
щодо організації роботи з дітьми
за методикою «Зелена кімната»
для слідчих та ювенальних
поліцейських**



Методичні рекомендації

щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната»
для слідчих та ювенальних поліцейських

Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. – Київ, 2021. – 48 с.

Методичні рекомендації затверджено
Головою Національної поліції України, генералом поліції першого рангу, Ігорем Клименком,
28 жовтня 2021 року.



Підготовано за ініціативи Національної поліції України в межах проекту, що реалізується ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, спільно з Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Думки, висловлені в матеріалах, є позицією авторів і не обов'язково відображають політики та погляди ЮНІСЕФ.

Зміст

Список скорочень	5
Мета Методичних рекомендацій	6
I. Нормативно-правове забезпечення допиту/опитування дітей	7
1.1. Міжнародні стандарти	7
1.2. Національне законодавство	14
II. Сутність методики «Зелена кімната».	
Організація та проведення допиту/опитування, дружнього до дитини	20
2.1. Методика «Зелена кімната»: визначення, основна мета та завдання	20
2.2. Формула ефективної взаємодії з дитиною	20
2.3. Фази (етапи) допиту/опитування дитини	22
2.4. Фіксація показань дитини	33
III. Характеристика психологічних особливостей дітей різного віку, які необхідно враховувати під час допиту/опитування	34
3.1. Дошкільний вік (3–6 років)	34
3.2. Молодший шкільний вік (6–10, 11) років	35
3.3. Підлітковий вік (10, 11–15 років)	36
3.4. Рання юність (15–18 років)	37
IV. Роль залучених осіб під час допиту/опитування дитини та завдання, які вони можуть виконувати	40
V. Рекомендації з облаштування місця проведення допиту/опитування дитини	43
VI. Особливості організації роботи за методикою «Зелена кімната» для ювенальних поліцейських	44
VII. Особливості організації роботи за методикою «Зелена кімната» для слідчих	45
Використана та рекомендована література	47



Список скорочень

КК	Кримінальний кодекс України
КМУ	Кабінет міністрів України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КПР	Комітет ООН з прав дитини
Методичні рекомендації	Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната»
ООН	Організація Об'єднаних Націй

Мета Методичних рекомендацій

Відповідно до Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, для удосконалення системи досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю дітей стала нагальною необхідністю забезпечення єдиного підходу до допиту/опитування дітей, незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната».

У зв'язку з цим були розроблені Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» (далі – Методичні рекомендації) для слідчих відповідно Плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (п. 25).

Методичні рекомендації, розроблені Національною поліцією України за дієвої участі Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх та складаються із семи розділів: 1) нормативно-правове забезпечення допиту/опитування дітей; 2) сутність методики «Зелена кімната», організація та проведення допиту, дружнього до дитини; 3) характеристика психологічних особливостей дітей різного віку, що необхідно враховувати під час допиту/опитування; 4) роль залучених осіб під час допиту дитини та завдання, які вони можуть виконувати; 5) рекомендації щодо облаштування місця проведення допиту/опитування дитини; 6) особливості організації роботи за методикою «Зелена кімната» для ювенальних поліцейських; 7) особливості організації роботи за методикою «Зелена кімната» для слідчих.

Методичні рекомендації покликані сприяти розумінню організації та побудови дружнього допиту/опитування дитини слідчими та ювенальними поліцейськими, що базується на основних принципах правосуддя, дружнього до дитини: участі, забезпечення найкращого інтересу, гідності, недопущення дискримінації, верховенства права.



I. Нормативно-правове забезпечення допиту/опитування дітей

1.1. Міжнародні стандарти

Міжнародні стандарти, в тому числі універсальні та європейські міжнародні документи, що стосуються організації й проведення допиту та опитування дитини, можна розділити на *норми обов'язкової права*, до яких відносять міжнародні договори, що були ратифіковані Верховною Радою України та є частиною національного законодавства, та *норми «м'якого» права*, до яких відносять стандартні правила, керівні принципи, спостереження, дослідження авторитетних міжнародних організацій, що носять рекомендаційний характер, але за своєю природою та суттю є важливими для дотримання кожною державою.

Норми обов'язкового права

«Щодо неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню» (п. 4 ст. 14). «Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави» (ст. 24), **Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (ратифікований у 1973 році)**.

«В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів» (ч. 1, 2 ст. 3). Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду (ст. 3). Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства (ст. 12), **Конвенція ООН про права дитини 1989 року (ратифікована у 1991 році)**.

«[...] Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту [...] (ст. 6). Кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» (ст. 13), **Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ратифікована у 1997 році)**.

«Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; с) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; d) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо, та де це доцільно; e) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай

необхідним для цілей кримінального провадження; f) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше (ч. 1 ст. 35). Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства (ч. 2 ст. 35), **Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, (ратифікована у 2012 році).**

Норми м'якого права ¹

- Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1985 року);
- Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх («Ер-Рядські керівні принципи», 1990 року);
- Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя («Віденські керівні принципи», Резолюція Економічної і Соціальної ради ООН (ЕКОСОП) № 1996/13, 1996 року); Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20, 2005 року);
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини (прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року).

29 листопада 1985 року ООН були прийняті **Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила», 1985 року)**, відповідно до яких:

- правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою частиною процесу національного розвитку кожної країни в рамках всебічного забезпечення соціальної справедливості для всіх неповнолітніх, одночасно сприяючи таким чином захисту молоді та підтримці мирного порядку в суспільстві (п. 1.4);
- система правосуддя щодо неповнолітніх спрямована у першу чергу на забезпечення благополуччя неповнолітнього і забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди сумірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення (п. 5.1);
- основні процесуальні гарантії, такі як презумпція невинуватості, право бути проінформованим про пред'явлене обвинувачення, право на відмову давати показання, право мати адвоката, право на присутність батьків або опікуна, право на очну ставку зі свідками та їх перехресний допит і право на апеляцію до вищої інстанції повинні бути гарантовані на всіх етапах судового розгляду (п. 7.1).

14 грудня 1990 року були прийняті Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи). Згідно з ними, співробітники правоохоронних органів та інші відповідні працівники незалежно від статі, повинні враховувати в своїй роботі особливі потреби молодих людей, а також знати і максимально використовувати наявні програми і служби допомоги, щоб не доводити справи неповнолітніх до системи правосуддя (п. 58).

У 1996 році у Відні групою експертів були підготовлені Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (Віденські керівні принципи) згідно з резолюцією 1996/13 ЕКОСОП від 23 липня 1996. Зокрема привернемо увагу до таких.

- Державам слід вжити заходів для забезпечення дітям-жертвам і дітям-свідкам злочинів належного доступу до правосуддя і справедливого поведіння з ними, реституції, компенсації і соціальної

¹ Носять рекомендаційний характер, але водночас потребують особливої уваги та обов'язкового дотримання усіма уповноваженими органами.



допомоги. Якщо це можливо реалізувати, слід вживати заходів для недопущення вирішення кримінальних справ компенсаціями поза системою правосуддя, оскільки подібні рішення не відповідають найкращим інтересам дитини (п. 43).

- Службовці поліції, адвокати, судді та інші судові працівники повинні пройти підготовку з питань підходу до справ, жертвами в яких є діти. Держави повинні вивчити питання та створити, якщо цього ще не зроблено, спеціальні відділення та групи для розгляду справ, пов'язаних з правопорушеннями стосовно дітей. Держави повинні прийняти, якщо це доречно, кодекс поведінки щодо належного врегулювання справ, в яких жертвами є діти (п. 44).
- Спілкування з дітьми-жертвами має будуватися на основі співчуття і поваги до гідності дітей. Вони мають право на доступ до механізмів правосуддя і до негайного відшкодування заподіяної їм шкоди у порядку, передбаченому національним законодавством (п. 45).
- Діти-жертви повинні мати доступ до потрібної їм допомоги, такої як представництво їхніх інтересів, захист, економічна допомога, консультування, медичні і соціальні послуги, соціальна реінтеграція та послуги з відновлення фізичного і психологічного стану. Дітям-інвалідам та дітям, які страждають від будь-яких захворювань, слід надавати спеціальну допомогу, привертаючи першочергову увагу до реабілітації не офіційні структури, а родини та соціальне оточення (п. 46).
- У тих випадках, коли це необхідно, мають бути створені і зміцнені судові та адміністративні механізми, що дозволяють дітям-жертвам отримувати відшкодування за допомогою офіційних або неофіційних процедур, які були б оперативними, справедливими і доступними. Дітям-жертвам та/або їх юридичним представникам повинна надаватися відповідна інформація (п. 47).
- Всі діти-жертви, чий права порушені, у першу чергу внаслідок тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність видів поводження чи покарання, в тому числі зґвалтування і насильницьких дій сексуального характеру, незаконного позбавлення волі, безпідставного затримання і судових помилок, повинні мати доступ до справедливої або належної компенсації. Мають створюватися можливості для отримання послуг юридичного представника з ініціювання позову в певному суді чи іншому судовому органі, а також послуг з перекладу на рідну мову дитини, якщо в цьому є потреба (п. 48).
- Дітям-свідкам злочинів необхідна допомога під час судових і адміністративних процесів. Держави повинні оглянути, оцінити і поліпшити, якщо це необхідно, стан доказового і процесуального права, що регулює становище дітей-свідків злочинів, аби у повному обсязі забезпечити захист їхніх прав. З огляду на різні правові традиції, практику та законодавчі рамки, слід намагатися, наскільки можливо, не допускати прямих контактів між дитиною-жертвою і правопорушником під час процесу розслідування і кримінального переслідування, а також в ході судових слухань. У випадках, коли це необхідно для захисту приватного життя дитини, слід забороняти розголошення відомостей про особу дитини-жертви в засобах масової інформації (п. 49).
- Держави мають розглянути питання про внесення змін, якщо в цьому є потреба, до своїх кримінально-процесуальних кодексів, щоб дозволити, зокрема, зняття показань дитини-свідка на відеоплівку і представлення їх до суду як офіційно визнаного доказу. Зокрема, службовцям поліції і прокуратури, суддям слід понад усе враховувати інтереси дитини, наприклад, під час поліцейських операцій і опитування дітей-свідків (п. 50).
- Слід сприяти врахуванню потреб дітей-жертв і дітей-свідків злочинів в рамках судових і адміністративних процесів за допомогою таких методів, як: а) інформування дітей-жертв про їхні ролі і про предмет, терміни і хід розгляду їх справ, особливо в тих випадках, коли мова йде про тяжкі злочини; б) сприяння розробці схем підготовки дітей-свідків з метою їх ознайомлення з кримінально-процесуальною практикою до їх виклику для надання показань. У ході всього процесу дітям-жертвам і дітям-свідкам повинна надаватися належна допомога; с) створення можливостей для викладу й розгляду думок і потреб дітей-жертв під час кримінального провадження, коли зачіпають їхні особисті інтереси, без шкоди для обвинуваченого і з урахуванням вимог відповідної

національної кримінально-процесуальної системи; d) вжиття заходів, спрямованих на зведення до мінімуму затримок в кримінальному процесі при забезпеченні захисту приватного життя дітей-жертв і дітей-свідків і, коли це необхідно, їхньої безпеки від залякування і помсти (п. 51).

22 липня 2005 року були прийняті *Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20, 2005 року)*. З метою забезпечення правосуддя для дітей-жертв і свідків злочинів спеціалістам та іншим особам, які відповідають за благополуччя таких дітей, **слід дотримуватися викладених нижче принципів**, що також проголошені в багатьох міжнародних документах, зокрема в Конвенції про права дитини.

Гідність. Кожна дитина – унікальна людська особистість, яка має велику цінність, індивідуальну гідність, особливі потреби, інтереси і приватне життя, що мають користуватися повагою і бути захищені.

Відмова від дискримінації. Кожна дитина має право на справедливе і рівне ставлення до себе незалежно від расової чи етнічної приналежності, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, батьків чи законних опікунів або будь-яких інших обставин.

Найкраще забезпечення інтересів дитини. З урахуванням необхідності гарантій прав обвинувачених і засуджених за злочини осіб, кожна дитина має право на першочергову увагу якнайкращому забезпеченню своїх інтересів, включаючи право на захист і можливість гармонійного розвитку.

Захист. Кожна дитина має право на життя і подальше існування, а також на захист від будь-якого виду поневір'янь, зловживань або відсутності піклування, в тому числі від фізичних, психологічних, розумових та емоційних зловживань і недбалого ставлення.

Гармонійний розвиток. Кожна дитина має право на можливість гармонійного розвитку і підтримку рівня життя, необхідного для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального зростання. Якщо дитина зазнала травмувань, слід вживати всіх заходів, що дозволяють їй розвиватися в нормальних умовах.

Право на участь. Кожна дитина з урахуванням процесуальних норм національного законодавства має право довільно висловлювати власні погляди, думки і переконання і брати участь, зокрема, у прийнятті рішень стосовно її життя, в тому числі в ході будь-якого судового розгляду, і домагатися прийняття її поглядів до уваги співвідносно з можливостями, віком, інтелектуальною зрілістю та розвитком здібностей.

Керівні принципи стосовно правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів, наголошують на праві дітей на співчуття та достойне ставлення до себе.

- Ставлення до дітей-жертв та свідків повинно ґрунтуватися на проявах турботи та врахування їх інтересів впродовж всього процесу здійснення правосуддя, з огляду на їх конкретне становище і безпосередні потреби, вік, стать, стан здоров'я і рівень зрілості, і при повній повазі до їхньої фізичної, психічної і моральної недоторканості (п. 10).
- З кожною дитиною слід спілкуватися як з особистістю, яка має власні потреби, побажання і сприйняття (п. 11).
- Втручання в особисте життя дитини повинно обмежуватися необхідним мінімумом при одночасній підтримці високих стандартів збору доказів для забезпечення справедливого і рівноправного завершення процесу відправлення правосуддя (п. 12).
- Щоб уникнути додаткових труднощів для дитини, опитування, допит та інші форми розслідування повинні проводити підготовлені фахівці, що діють в умовах врахування, поваги і всебічного вивчення інтересів дитини (п. 13).
- Всі дії, що розглядаються в цих Керівних принципах, повинні застосовуватися на основі врахування інтересів дитини в сприятливих умовах, що відповідають особливим потребам дитини, можли-



- востям її віку, інтелектуальній зрілості та здібностям, що розвиваються. В таких діях повинна використовуватися мова, що застосовується і розуміється дитиною (п. 14).
- Вік не повинен перешкоджати забезпеченню дитини правом повною мірою брати участь у процесі здійснення правосуддя. Взаємодія з будь-якою дитиною має здійснюватися як з дієздатним свідком, який може бути допитаний і показання якого не повинні вважатися недійсними або недостовірними лише внаслідок віку, якщо вік і ступінь зрілості дитини дозволяють їй давати ясні показання, що заслуговують на довіру, з використанням або без використання допоміжних засобів у спілкуванні та інших видах допомоги (п. 18).
 - Діти-жертви і свідки, їхні батьки або опікуни та законні представники з моменту першого контакту у здійсненні правосуддя і впродовж всього цього процесу мають невідкладно отримувати належну інформацію найбільш можливою і доречною мірою, зокрема з таких питань, як процедури відправлення кримінального правосуддя щодо повнолітніх і неповнолітніх, включаючи роль дітей-жертв і свідків, значення, терміни і спосіб надання показань, а також порядок допиту, що застосований в ході розслідування і судового розгляду (ч. б, п. 19).
 - Фахівці мають вживати всіх заходів, щоби дати дітям-жертвам і свідкам можливість висловлювати їхні думки і побоювання щодо їх участі у процесі здійснення правосуддя, в тому числі шляхом забезпечення того, щоб діти-жертви і свідки мали можливість вільно і на свій розсуд висловлювати свої думки і побоювання щодо власної участі в процесі відправлення правосуддя, побоювань за свою безпеку від дій обвинуваченої особи, порядку надання показань свідка і ставлення до висновків, зроблених в ході процесу; належного врахування думок і побоювань дитини і, якщо вони не можуть бути враховані, роз'яснення дитині відповідних причин (ч. б, с, п. 21).
 - Фахівці мають розробляти і здійснювати заходи, що полегшують дітям надання показань чи інших доказів, шляхом сприяння спілкуванню і розумінню процесів, що відбуваються на досудовій та судовій стадіях розгляду. Такі заходи можуть включати, зокрема, супровід дитини в процесі надання показань помічниками, в тому числі фахівцями і відповідними членами родини (ч. б, п. 25).
 - Фахівцям слід проявляти щире ставлення до дітей-жертв та свідків з метою застосування процедур, що враховують інтереси дітей, в тому числі шляхом забезпечення спеціальними кімнатами для проведення опитувань (ч. д, п. 30).
 - Фахівцям слід також застосовувати заходи з метою обмеження числа опитувань та спеціальних процедур отримання показань свідків дітей-жертв і свідків з метою скорочення числа опитувань, заяв і заслуховувань, зокрема шляхом запису відеоматеріалів; забезпечення захисту дітей-жертв і свідків, якщо це сумісно з правовою системою і належним дотриманням прав захисту від перехресного допиту (ч. а, б, п. 31).
 - Підготовка фахівців повинна містити відповідні норми, стандарти і принципи в галузі прав людини, включаючи права дитини; принципи й етичні норми виконання відповідних службових обов'язків; ознаки і симптоми, які можуть свідчити про вчинення злочинів щодо дітей; навички та методи оцінки кризових ситуацій, особливо при зверненні до будь-яких інстанцій з наголосом на потребі дотримання конфіденційності; вплив, наслідки, включаючи негативні фізичні і психологічні, а також травматичні впливи злочинів на дітей; спеціальні заходи і методи надання допомоги дітям-жертвам і свідкам у процесі здійснення правосуддя; міжкультурні та вікові проблеми, пов'язані з мовою, релігією, соціальним становищем та статтю; належні навички спілкування між дорослими і дітьми; методи опитування й оцінки, що зводять до мінімуму будь-яку вірогідність травмування дитини при забезпеченні отримання від неї інформації максимально високої якості; навички поводження з дітьми-жертвами та свідками на основі уваги, розуміння, конструктивного підходу; методи захисту та представлення доказів і допиту дітей-свідків; функції фахівців, що працюють з дітьми-жертвами та свідками, і використовувані ними методи (п. 42).

17 листопада 2010 року Комітет Міністрів Ради Європи прийняв *Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей*. Відповідні рекомендації ґрунтуються на міжнародних документах, що стосуються захисту прав та інтересів дітей і прецедентному праві Європейського суду з прав людини. Керівні принципи спрямовані на забезпечення того, щоб у тому числі під час опитування та допиту дитини, всі права дітей, серед яких право на інформацію, представництво, участь і захист, повністю дотримувались з урахуванням рівня зрілості і розуміння дитини, а також обставин справи. Керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей, мають дотримуватись усіма представниками різних органів і служб.

A. Принцип участі

1. Необхідно дотримуватись прав всіх дітей на отримання інформації про їхні права, на відповідні шляхи доступу до правосуддя, на отримання консультацій і права бути вислуханим у судовому процесі, в якому дитина бере участь або який матиме вплив на неї. Це включає також надання належної сили думці дитини з урахуванням віку дитини і будь-яких комунікативних труднощів, які необхідно подолати задля забезпечення значущої участі дитини.
2. Дитину необхідно розглядати і ставитися до неї як до особи, що має права у повному обсязі, і забезпечити можливість реалізації всіх її прав у такий спосіб, що враховує здатність дитини мати власні погляди, а також враховувати обставини справи.

B. Принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини

1. Держави-учасниці повинні гарантувати ефективну реалізацію прав дітей на якнайкраще забезпечення їхніх інтересів у якості головного міркування у всіх справах, що стосуються дітей або мають вплив на них.
2. Оцінюючи інтереси дітей, які беруть участь у судовому процесі або на яких судовий процес матиме вплив: а) думки і погляди дітей мають бути враховані належним чином; б) всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу і рівне ставлення повинні поважатися у будь-який час; с) всі відповідні органи повинні застосувати комплексний підхід у цілях урахування всіх інтересів, що можуть бути під загрозою, у т. ч. психологічне і фізичне здоров'я, законні, соціальні, економічні інтереси дитини.
3. Інтереси всіх дітей, що можуть брати участь в одному судовому процесі або справі, повинні оцінюватись окремо, і має бути знайдений баланс у цілях узгодження потенційного конфлікту інтересів між дітьми.
4. Судові органи мають найвищі повноваження і обов'язок прийняття остаточних рішень, проте держави-учасниці повинні докласти спільних зусиль, якщо необхідно, до встановлення багатогалузевого підходу до оцінки якнайкращого забезпечення інтересів дитини у судових процедурах з участю дітей.

C. Принцип гідності

1. У будь-якому судовому процесі або при розгляді будь-якої справи ставлення до дітей має бути уважним, чутливим, справедливим і поважним. Особлива увага має приділятися особистій ситуації, здоров'ю і специфічним потребам з повною повагою до фізичної та психологічної цілісності дитини. Необхідно забезпечити таке ставлення до всіх дітей, незалежно від того, яким чином з ними встановлено контакт у судових або позасудових процесах або інших заходах втручання і незалежно від їхнього законного статусу та якості, в якій діти беруть участь у процесі або справі.
2. Каткування дітей, жорстоке поводження або принижуюче ставлення та покарання дітей неприпустимо.



D. Принцип захисту від дискримінації

1. Права дітей мають бути гарантованими без дискримінації за будь-якими ознаками, у т. ч. незалежно від статі, раси, кольору шкіри, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, соціально-економічного статусу дитини або батьків, належності до національної меншини, майнового стану, місця народження, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або інших обставин.
2. Особливого захисту і допомоги можуть потребувати і мають отримати діти у більш вразливому становищі, такі як діти-мігранти, біженці та шукачі притулку, діти без супроводу, діти-інваліди, безпритульні діти та діти вулиці, діти ромів і діти, які перебувають в установах опіки.

E. Принцип верховенства права

1. Принцип верховенства права повинен застосовуватись в повному обсязі до дітей, як він застосовується до дорослих.
2. Дітям, як і дорослим, повинні бути гарантовані елементи належного процесу, такі як принципи законності і пропорційності, презумпція невинуватості, право на справедливий суд, право на правову допомогу, право доступу до суду і право на апеляцію, і ці права не можуть бути скорочені до мінімуму і дитині не може бути відмовлено в них під приводом якнайкращого захисту інтересів дитини. Ці гарантії стосуються всіх судових, позасудових і адміністративних процесів.
3. Діти повинні мати право на доступ до відповідних, незалежних і ефективних механізмів оскарження.

В контексті забезпечення прав та інтересів дитини під час проведення її опитування або допиту, важливо зупинитись на таких пунктах Керівних принципів правосуддя, дружнього до дітей.

- Діти повинні мати право на власного юрисконсульта та представництво від свого імені під час судового розгляду, в якому є або може бути конфлікт інтересів між дитиною і батьками або іншими зацікавленими сторонами (п. 37).
- При заслуховуванні або опитуванні дитини під час судових та позасудових розглядів, а також під час інших заходів, судді та інші фахівці повинні спілкуватись з дитиною з повагою та делікатністю (п. 57).
- Методи опитування, такі як відео- або аудіозапис чи попередні закриті судові слухання, повинні використовуватись та розглядатись як допустимі докази (п. 59).
- Судові засідання за участю дітей мають бути адаптовані до темпу та тривалості концентрації уваги; повинні бути сплановані регулярні перерви, а слухання не повинні тривати занадто довго. Для полегшення участі дітей відповідно до повної пізнавальної здатності та для підтримки їх емоційної стійкості порушення та відволікання під час судового засідання мають бути зведені до мінімуму (п. 61).
- Наскільки доречно і можливо, кімнати для проведення опитування і зали очікування повинні бути організованими для дітей і в умовах сприятливих для дитини (п. 62).
- Опитування і показання у дітей повинні брати, наскільки це можливо, спеціально підготовлені фахівці. Необхідно докласти всіх можливих зусиль для збирання свідчень дітей у найбільш сприятливому оточенні й умовах, що враховують їхній вік, рівень зрілості і розуміння, і будь-які труднощі у спілкуванні, які вони можуть мати (п. 64).
- Слід сприяти використанню аудіовізуальних заяв дітей-жертв або дітей-свідків злочину, при цьому не порушуючи прав інших сторін оспорювати такі заяви (п. 65).

- Якщо необхідно здійснити більше одного інтерв'ю (опитування), бажано, щоб його проводила одна і та сама особа у цілях забезпечення послідовного підходу у якнайкращих інтересах дитини (п. 66).
- Кількість опитувань повинна бути максимально обмежена, а їх тривалість повинна бути адаптована до віку та можливості концентрації уваги дитини (п. 67).
- Слід уникати, наскільки це можливо, прямих контактів, конфронтації та взаємодії між дитиною-жертвою або дитиною-свідком злочину і підозрюваним, якщо дитина не запитуватиме про зворотне (п. 68).
- Діти повинні мати можливість надавати свідчення у кримінальних справах не в присутності підозрюваного (п. 69).
- Менш суворі правила надання свідчень, такі як відсутність вимоги про складання присяги або вчинення інших подібних заяв та інших дружніх дитині процесуальних заходів, не повинні зменшувати цінність показань або свідчень дитини (п. 70).
- Протокол інтерв'ю (опитування), проведеного з урахуванням етапу розвитку дитини, повинен бути створений і виконаний таким чином, щоб підкріплювати дійсність свідчень дитини. При цьому в інтерв'ю (опитуванні) слід уникати навідних запитань задля сприяння достовірності свідчень (п. 71).
- У цілях якнайкращого забезпечення інтересів дитини та її здоров'я суддя може дозволити дитині не давати показань (п. 72).
- Заяви і свідчення дітей не можуть вважатися недійсними або ненадійними лише через вік дитини (п. 73).
- Необхідно вивчити можливості відбирання показань дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних приміщеннях, обладнаних для дітей, і у спеціальних сприятливих для дітей умовах (п. 74).

Загальні зауваження № 12 Комітету з прав дитини ООН про право дитини бути почутою (прийняті 1 липня 2009 року) у п. 22 дає визначення права дитини висловлювати погляди вільно.

- Дитина має право «висловлювати погляди вільно». «Вільно» означає те, що дитина може висловлювати свої погляди без тиску і може вибирати, чи хоче вона застосувати своє право бути почутою. «Вільно» також означає, що дитиною не маніпулюють та не чинять на неї вплив та тиск. «Вільно» означає, що дитина має право висловлювати свої погляди, а не погляди інших.

1.2. Національне законодавство

Національне законодавство містить положення, що стосуються допиту/опитування, на які варто звертати увагу у тому числі слідчим та ювенальним поліцейським.

Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року, № 585

З метою збору об'єктивної інформації про складні життєві обставини з дитиною, яка досягла того віку та рівня розвитку, коли може висловити свою думку, проводиться бесіда під час проведення оцінювання її потреб у соціальних послугах, а також під час оцінки рівня її безпеки. Бесіда повинна тривати не більше двох годин на день з перервою і безперервно – не більше години. Тривалість бесіди визначається з урахуванням віку та індивідуальних особливостей дитини, рівня її розвитку. Бесіда проводиться у безпечному місці та/або у спеціально створених безпечних умовах (зокрема за відсутності кривдника), у тому числі із застосуванням методики «Зелена кімната». Бесіда може проводитися за участю представника служби у справах дітей, органу Національної поліції, педагога або психолога, а у разі потреби – лікаря, інших осіб, які мають відповідну кваліфікацію або пройшли відповідне навчання стосовно особливостей проведення такої бесіди з дітьми різних категорій в присутності та/або за згодою



батьків, іншого законного представника (якщо вони не є кривдниками дитини). В інтересах дитини для мінімізації негативного впливу на її емоційний стан та психічне здоров'я, а також з метою недопущення її повторної психологічної травматизації бесіда з нею проводиться один раз. У разі потреби повторна бесіда проводиться, як правило, тими ж особами (п. 14).

В цілому Порядок визначає механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та/або постраждали від жорстокого поводження, під час виявлення, розгляду звернень та повідомлень про таких дітей, забезпечення їх безпеки, а також надання необхідної допомоги з урахуванням потреб. Суди так само включені до переліку суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Наказ Офісу Генерального прокурора України «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 04.11.2020 року, № 509

При допиті дитини, потерпілої від сексуального насильства, враховувати вимоги Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) (п. 6.2).

З метою зменшення негативного психологічного впливу на дитину:

- вживати заходів щодо застосування під час допиту неповнолітньої особи аудіо- та/або відеофіксації слідчих дій;
- активно застосовувати визначену статтею 232 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) можливість здійснення дистанційного досудового розслідування, зокрема проведення допиту неповнолітнього потерпілого, свідка згідно з правилами, передбаченими статтями 225 – 227 цього Кодексу;
- у всіх передбачених законом випадках для захисту прав неповнолітніх потерпілих чи свідків звертатись до суду з клопотанням про їх допит поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції згідно зі статтями 352 – 354 цього Кодексу.

Кримінальний процесуальний кодекс

Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України (ч. 2 ст. 1 КПК). КПК містить загальні норми, що стосуються проведення допиту, а також окремі норми, що стосуються допиту неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні незалежно від їх процесуального статусу.

Важливо зазначити, що неповнолітні особи користуються додатковими гарантіями під час їх участі у кримінальному провадженні, що закріплено ч. 2 ст. 10 КПК.

Загальні правила проведення допиту визначені у ст. 224 КПК України.

- Допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати.
- Допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день.
- Перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту.
- У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання і давати показання, особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

- Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис.
- Допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті.
- За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.
- Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.
- Слідчий має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою.

Водночас, відповідно до абз. 4 п. 9 ст. 224 КПК України, у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях не може бути проведений *за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.*

Кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 2 ст. 484 КПК України).

Відповідно до ст.ст. 226, 227 КПК України:

- Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.
- Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.
- Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.
- До початку допиту особам, законному представникові, педагогові, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.
- До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі.



- У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

Відповідно до ч. 2 ст. 44 КПК України, як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Про залучення законного представника слідчий виносить постанову, копія якої вручається законному представникові (ч. 3 ст. 44 КПК України).

У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених у ч. 2 ст. 44 КПК України.

Відповідно до ст.ст. 490, 491 КПК України:

- Допит неповнолітнього підозрюваного здійснюється згідно з правилами, передбаченими КПК України, у присутності захисника.
- Якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря.
- До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право ставити запитання неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому. Слідчий, прокурор вправі відвести поставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесено до протоколу.

Допит дитини слідчим суддею у порядку ст. 225 КПК України:

Відповідно до ст. 225 КПК України, допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування, може бути здійснено слідчим суддею. Статтею 225 КПК України встановлено нормативно-правові підстави для проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Право сторони кримінального провадження звернутись до слідчого судді з клопотанням про проведення такої слідчої дії виникає за наявності виняткових випадків, пов'язаних з: 1) необхідністю отримання показань від свідка чи потерпілого під час досудового розслідування; 2) наявністю обставин, які можуть унеможливити допит зазначених осіб у суді або вплинути на повноту чи достовірність їх показань. У ч. 1 ст. 225 КПК України чітко визначені лише два виняткові випадки, які є підставою для звернення сторони кримінального провадження з клопотанням про проведення допиту, зокрема: 1) існування небезпеки для життя чи здоров'я свідка, потерпілого; 2) їх тяжка хвороба. Вжите в ч. 1 ст. 225 КПК України формулювання «інші обставини» свідчить про невичерпність переліку таких обставин, наголошуючи на існуванні вірогідності унеможливити допит свідка чи потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність наданих показань.

У випадку звернення з таким клопотанням до слідчого судді, слідчий має **погодити** його з **прокурором** (відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 40 КПК України) та **належним чином обґрунтувати**. Розглядаючи клопотання про допит свідка, потерпілого в порядку ст. 225 КПК, слідчий суддя, вивчаючи його зміст та матеріали, додані до нього, оцінює обґрунтованість клопотання і визначає, чи мають місце обставини, які зумовлюють допит зазначених осіб та унеможливають його проведення під час судового засідання.

Відповідно до Узагальнення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями» від

03 червня 2016 року, обставинами, які зумовлюють допит потерпілої дитини та свідка, та унеможливають його проведення під час судового засідання можуть бути:

- **психологічні особливості особи неповнолітнього свідка або потерпілого** (потерпіла малолітня П. у зв'язку з віком та індивідуальними психологічними особливостями могла забути деталі вчиненого щодо неї злочину або через страх та душевні страждання відмовитись дати показання, оскільки злочин був вчинений її батьком);
- **вплив на показання неповнолітнього свідка чи потерпілого у майбутньому з боку дорослих осіб** (враховуючи те, що свідок (ОСОБА 2) є неповнолітнім і водночас племінником ОСОБИ 3, останній може вплинути на повноту та достовірність показань свідка, який внаслідок цього може їх змінити);
- **проживання неповнолітнього свідка чи потерпілого в іншій місцевості** (неповнолітня потерпіла (ОСОБА_2) є громадянкою ОСОБА_4 Федерації, зареєстрована та проживає в ОСОБА_4 Федерації та навчається в школі і у зв'язку з чим змушена виїхати до постійного місця проживання, що в подальшому унеможливить надання нею показань просив провести її допит в судовому засіданні під час досудового розслідування).

За результатами судової практики слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотань про допит свідка/потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні з таких причин:

- у клопотанні не наведено обставин, які можна було б вважати винятковими випадками, що можуть унеможливити допит свідка у судовому засіданні або вплинути на повноту та достовірність показань;
- відсутні докази наявності обставин, які унеможливають допит особи у суді або впливають на повноту та достовірність показань;
- клопотання про допит свідка в судовому засіданні під час досудового розслідування подано після надходження до суду обвинувального акта в кримінальному провадженні;
- клопотання про допит свідка у судовому засіданні під час досудового розслідування заявлено за відсутності відомостей про кримінальне правопорушення у Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Окремої уваги потребують особливості проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування, що визначені у ст. 232 КПК України.

- Допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках [...] проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого.
- Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно зі ст. 225 КПК України – слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження. У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує.



- Використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України.
- Допит особи у дистанційному досудовому провадженні здійснюється згідно з правилами, передбаченими статтями 225 – 227 КПК України.
- Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або на території міста, в якому він розташований, службова особа цього органу досудового розслідування зобов'язана вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії.
- Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територією, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування або поза територією міста, в якому він розташований, слідчий, прокурор своєю постановою доручає в межах компетенції органу Національної поліції [...] здійснити дії, передбачені ч. 5 ст. 232 КПК України. Копія постанови може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Службова особа органу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим, прокурором, що надав доручення, зобов'язана в найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення.

Хід і результати слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

Також у контексті теми допиту неповнолітніх осіб важливо зважати на *Наказ Офісу Генерального прокурора України «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 04.11.2020 року за № 509* (п. 6.2), відповідно до якого при допиті дитини, потерпілої від сексуального насильства, слід враховувати вимоги Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція).

З метою зменшення негативного психологічного впливу на дитину необхідно:

- вживати заходів щодо застосування під час допиту неповнолітньої особи аудіо- та/або відеофіксації слідчих дій;
- активно застосовувати визначену статтею 232 КПК України можливість здійснення дистанційного досудового розслідування, зокрема проведення допиту неповнолітнього потерпілого/свідка згідно з правилами, передбаченими статтями 225 – 227 цього Кодексу;
- у всіх передбачених законом випадках для захисту прав неповнолітніх потерпілих/свідків звертатись до суду з клопотанням про їх допит поза залю судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції згідно зі статтями 352 – 354 КПК України.

II. Сутність методики «Зелена кімната».

Організація та проведення допиту/опитування, дружнього до дитини

2.1. Методика «Зелена кімната»: визначення, основна мета та завдання

Методика «Зелена кімната» може застосовуватись слідчими та ювенальними поліцейськими для проведення інтерв'ювання (допиту/опитування) дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини.

Метою методики «Зелена кімната» є отримання достовірних показань дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах мінімізації та недопущення повторної травматизації її психіки.

Ключовими завданнями використання методики «Зелена кімната» поліцейськими є:

- встановлення взаємодії з дитиною з урахуванням її вікових та психологічних особливостей, сприяння відкритому спілкуванню з нею;
- отримання достовірних показань дитини в умовах, дружніх до дитини, та з дотриманням принципів правосуддя, дружнього до дитини;
- мінімізація та недопущення повторної травматизації дитини, блокування гострих стресових реакцій, що можуть виникнути під час її допиту;
- сприяння у отриманні доказу у справі та прийнятті справедливого рішення, що відповідатиме найкращим інтересам дитини.

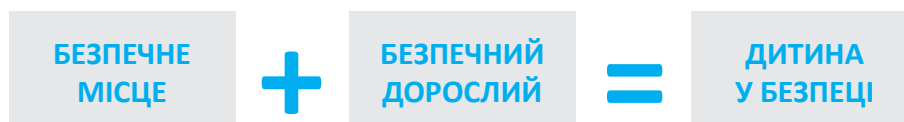
Робота за методикою «Зелена кімната» можлива з дитиною будь-якого процесуального статусу, у тому числі під час опитування дитини ювенальним поліцейським, допиті дитини слідчим чи слідчим суддею.

Важливими умовами ефективності методики «Зелена кімната» є:

1. проведення допиту/опитування дитини із дотриманням «формули ефективної взаємодії з дитиною»: «безпечне місце» + «безпечний дорослий» = «дитина у безпеці»;
2. проведення допиту/опитування дитини відповідно до рекомендованих фаз (етапів проведення допиту/опитування).

2.2. Формула ефективної взаємодії з дитиною

«Формула ефективної взаємодії з дитиною» має такі складові: «безпечне місце», «безпечний дорослий», «дитина у безпеці»:



Важливо розуміти кожну складову зазначеної «формули» з позиції їх розуміння дитиною.

«Безпечне місце» – це місце, що...



- є прогнозованим для дитини (дитина отримала повну інформацію про те, де вона буде перебувати, що з нею буде відбуватись, які права вона має, який приблизний час займе допит/опитування, хто буде присутній під час допиту/опитування та яка роль присутніх осіб); також дитина розуміє, що відбудеться з нею після допиту/опитування (важливо надати дитині повну інформацію про весь процес допиту з метою формування у неї відчуття того, що вона може контролювати те, що відбуватиметься з нею у момент її допиту/опитування; відчуття контролю над власним життям мінімізує стрес, посилює відчуття безпеки та активізує ту частину мозку дитини, яка відповідає за відтворення у пам'яті подій, які відбулися);
- унеможлиблює насильство над дитиною (виключення криків, погроз, примушування, маніпуляцій);
- є безпечним для фізичного стану дитини (не холодно, не жарко, комфортне освітлення, дружня атмосфера, небагато сторонніх людей, предметів, ін.);
- максимально підготовлене для взаємодії з дитиною (меблі відповідно до її віку, олівці, папір, іграшки тощо).

«Безпечний дорослий» – це дорослий, який...

- знає і враховує вікові та індивідуальні особливості дитини, її психологічний стан під час проведення допиту/опитування;
- взаємодіє з дитиною «на одному рівні», у тому числі фізично, опускаючись на рівень очей дитини, а не спілкуючись з нею поглядом зверху;
- уміє розпізнавати потреби дитини та здатний базово задовольнити їх у момент проведення допиту/опитування;
- забезпечує захист прав та інтересів дитини;
- ставиться доброзичливо до дитини та проявляє емпатію.

Емпатія полягає у розумінні почуттів дитини з подальшою допомогою їй у тому, аби впоратися з тривогою та страхом, пов'язаними із раніше пережитим негативним досвідом, про який вона розповідає, а також зі стресом та негативними почуттями, викликаними самою ситуацією допиту/опитування.

Складові емпатії:

- розуміння того, що відчуває дитина під час розповіді про випадок насильства або про іншу стресову ситуацію;
- розуміння емоції, з якою дитина подає важливу для неї інформацію;
- розуміння потреб дитини.

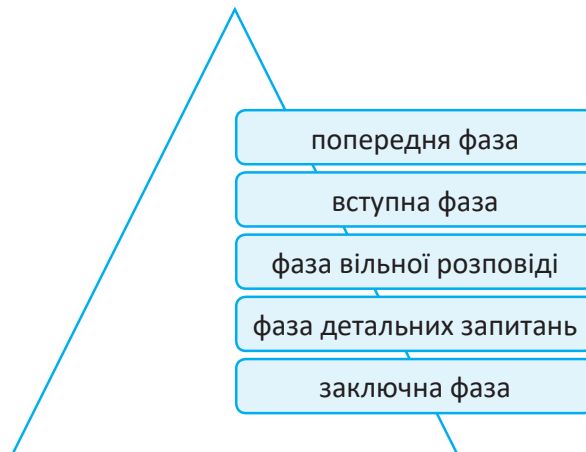
«Дитина у безпеці» означає, що дитина...

- відчуває себе захищеною та фізично перебуває у стані спокою;
- має контроль над власним життям (розуміє, де вона, що відбуватиметься, до кого вона може звернутися по допомогу, попросити про паузу (вийти у туалет або попити води));
- може управляти власними емоціями та безпечно відтворювати події, що відбувалися з нею раніше;
- має поруч уважного та турботливого дорослого (законного представника, психолога, представника служби у справах дітей, адвоката);
- убезпечена від об'єктивних та суб'єктивних загроз.

Коли дитина відчуває себе у безпеці, знижується рівень її тривоги та «вмикається» центр мозку – лобні долі, які відповідають за відтворення інформації та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Слідчий та ювенальний поліцейський, проводячи опитування або допит дитини, мають враховувати складові зазначеної «формули» під час організації відповідної дії за участі дитини.

2.3. Фази (етапи) допиту дитини

Допит/опитування дитини ювенальним поліцейським або слідчим варто проводити відповідно до визначених фаз (етапів), кожен з яких виконує певну функцію. Пропонуються такі фази (етапи) допиту/опитування: попередня, вступна, фаза вільної розповіді, фаза детальних запитань, заключна фаза (рисунок).



Попередня фаза

Ця фаза охоплює дії, які передують контакту з дитиною. Вона полягає у максимальному (за можливості) вивченні інформації про дитину, зокрема особливості її пізнавального, соціального та емоційного розвитку, найближчого оточення і сім'ї. У разі проведення допиту/опитування відповідна інформація має бути максимально зібрана слідчим. Знання сильних і слабких сторін дитини збільшить ефективність встановленого з нею контакту, дозволить уникнути недоречних і небезпечних запитань.

Окрім цього, під час попередньої фази слід остаточно визначитись, хто братиме участь у допиті/опитуванні і хто виконуватиме в ньому провідну роль (безпосереднє інтерв'ювання дитини). Важливо, щоб особа, яка буде інтерв'ювати дитину, пройшла відповідне навчання та мала належну підготовку. Важливо, щоб цю функцію міг забезпечити психолог, залучений ювенальним поліцейським або слідчим.

Слід також перевірити, чи підготовлене належним чином приміщення, де відбуватиметься допит/опитування дитини, чи справний пристрій, який буде використано для аудіо- та відеофіксації допиту/опитування.

В разі допиту дитини важливо якнайточніше запланувати найважливіші теми та запитання до обговорення з дитиною. Варто зібрати питання від інших учасників кримінального провадження, щоб провести допит дитини один раз з урахуванням інтересів усіх дотичних фахівців: слідчого, прокурора, потерпілого, підозрюваного та захисту (якщо такі є на момент проведення допиту). Важливо забезпечити якомога меншу кількість допитів дитини. Повторні допити мають бути у виключних випадках.

Важливим є питання *вибору часу та частини дня* проведення допиту/опитування дитини. Допит дитини молодшого дошкільного та шкільного віку слід планувати з урахуванням розкладу дня дитини, вибираючи період оптимальної активності. Розповідь про події, часто незрозумілі і травматичні, вимагають від дитини значних зусиль, емоційної та пізнавальної мобілізації. З огляду на це варто уникати проведення допиту/опитування у пообіддя, під час денного сну/відпочинку або хвороби дитини. Обираючи час для допиту/опитування дітей старшого віку, варто подбати про те, щоб години допиту не збігались з іншими важливими заняттями дитини. Якщо не дотримуватись цих рекомендацій, можна очікувати зниження активності дитини у співпраці та її мотивації до надання показань.



Планування дати проведення допиту має відбуватись індивідуально, відповідно до конкретної ситуації та з усвідомленням значення цього рішення для збирання та оцінки доказів у справі. Тривалість проведення допиту дитини чітко визначена чинним КПК України та не може продовжуватись без перерви понад годину, а загалом – понад дві години на день.

Однак тривалість допиту/опитування повинна визначатись з урахуванням можливостей дитини: чим молодшою є вона, тим швидше втомлюється, тим легше вплинути на її пізнавальні процеси. У такому випадку дитина гірше зосереджує увагу й слабше мобілізує пам'ять. Втома може також спричинити збільшену податливість до навіювання та схильність до випадкових і непродуманих відповідей, аби якомога швидше завершити обтяжливу роботу. Отже варто під час проведення допиту/опитування спостерігати за дитиною та реагувати на сигнали, що свідчать про її втому.

Важливо! Концентрація уваги дітей залежить від багатьох факторів: індивідуальні особливості і розвиток дитини; психоемоційний стан на момент виконання якогось завдання та умови, в яких дитина його виконує, формат завдання та час, коли воно проводиться; психоемоційний стан та комунікативні навички дорослого, який взаємодіє з дитиною.

Плануючи допит/опитування дитини, слід подбати про те, щоб вона не чекала надто довго своєї участі. Очікування допиту/опитування є обтяжливим, спричиняє втому та занепокоєння. Дослідження переконують, що довге очікування, а потім поспіх під час допиту/опитування негативно впливають на зміст і подання свідчень.

Так само важливо визначитись, хто ще братиме участь у допиті/опитуванні дитини та яка роль цих осіб (детальніше у розділі IV).

Отож, під час попередньої фази слідчий або ювенальний поліцейський має забезпечити таке:

- зібрати максимально повну інформацію про дитину, що допоможе встановити контакт із нею, налагодити взаємодію та провести ефективно допит/опитування в цілому;
- підготувати запитання до дитини, максимально повно зібравши їх від усіх учасників провадження – слідчого, прокурора, адвоката дитини, сторони захисту (за можливості);
- залучити дитячого психолога, який має вивчити питання, що цікавлять усіх учасників провадження, та трансформувати їх форми, які будуть зрозумілими дитині відповідного віку;
- підготувати місце проведення допиту/опитування дитини, яке має відповідати критеріям «безпечне місце»;
- ретельно визначити час та частину дня для проведення допиту/опитування дитини з урахуванням її вікових особливостей та потреб;
- перевірити техніку, яка буде використовуватись для фіксації (аудіо/відео) допиту дитини;
- підготувати допоміжні засоби, які можуть бути використані під час допиту/опитування: папір, олівці, анатомічні іграшки тощо;
- забезпечити відсутність сторонніх осіб під час допиту/опитування дитини задля уникнення відчуття небезпеки, за якого дитина не зможе дати повних показань; якщо допит/опитування дитини відбувається не у спеціалізованому приміщенні, подбати про те, щоб ніщо не заважало його проведенню (попросити колег не турбувати під час допиту/опитування, розмістити на дверях відповідну табличку).

Вступна фаза

Під час цієї фази відбувається безпосереднє знайомство з дитиною, пояснення їй мети зустрічі та ролі осіб, які проводять допит/опитування, та присутніх під час допиту/опитування. Важливою складовою фази є встановлення контакту з дитиною. На цьому етапі особи, які залучені до проведення допиту/опитування, мають відповідати критеріям «безпечного дорослого». У першу чергу «безпечним дорослим» для дитини має бути ювенальний поліцейський та слідчий.

У випадку допиту/опитування дитини, яка потерпіла від злочину чи була його свідком, слідчий/ювенальний поліцейський повинен роз'яснити, що дитина не могла впливати на протиправну поведінку близької людини та не несе відповідальності за неї. Звільнення дитини від почуття провини і співвідповідальності є дуже важливим кроком для отримання від неї достовірної інформації.

Перед тим як приступити до самого допиту/опитування, ювенальний поліцейський/слідчий має чітко роз'яснити дитині, що вона може й не знати відповідей на всі запитання або не розуміти їх. Слід повідомити дитині, що це нормально і що інтерв'юєр теж може ставити уточнюючі запитання задля кращого розуміння дитини. Також важливо сказати дитині, що вона має право не відповідати на запитання. В цій частині корисною буде допомога психолога.

Під час вступної фази необхідно встановити, чи дитина може відрізнити правду від обману, як вона розуміє частини тіла (якщо злочин пов'язаний із сексуальним або фізичним насильством щодо дитини), чи розрізняє кольори тощо. В цій частині так само корисною буде допомога психолога.

Важливо також повідомити дитині про обов'язок говорити правду, враховуючи її вікові особливості. Дітям дошкільного та молодшого шкільного віку можна це пояснити як правило гри та надати приклад для перевірки, чи зрозуміло це.

Вправа «Правда та неправда»

Ювенальний поліцейський/слідчий (або залучений психолог) запитує дитину, чим відрізняється правда від неправди та просить її говорити правду під час розмови.

Наприклад: *«Я тобі хочу розповісти про правило перед тим, як ми з тобою почнемо спілкуватися. Воно називається «говорити правду». Чи знаєш ти, як дотримуватись цього правила? Щоб пояснити його, давай пограємо. Ти сьогодні одягнута в рожевий светрик. Якщо я скажу, що ти одягнута в жовтий – це правда чи обман?»*

Можна запропонувати дитині самій спробувати поставити подібні запитання та обговорити на прикладах, які згадає, чи були випадки, коли її обманювали, і як вона себе почувала. Треба неодмінно сказати про важливість дотримання правила «говорити правду».

Важливо також повідомити, що в поліції і дитина, і всі дорослі однаково мають дотримуватися цього правила.

Під час вступної фази дитині має бути роз'яснено право відмови давати показання проти себе та членів своєї родини та пояснити вимоги ст. 63 Конституції України про те, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів. Дітям дошкільного та молодшого шкільного віку можна пояснити це як можливість не відповідати на питання, які стосуються близьких. Дітям підліткового та юнацького віку прочитати про це право та обговорити, як вони його розуміють.

Водночас діти часто й самі не готові розповідати про випадки насильства, скоєного рідними, оскільки дорослі кривдники їм погрожують: *«Якщо розкажеш комусь, то буде ...»* Тому важливо розказати дитині про альтернативні способи повідомлення інформації про випадок: *«Ти можеш мені про це написати, це намалювати, показати на картинці тощо»* та наголосити, що вона лише надає інформацію про дії дорослих, а не «здає», не «підставляє», не «карає» їх.



Варто також домовитись про те, що дитина може повідомити у будь-який час про втому, спрагу або інші потреби, а також про бажання зробити перерву.

На цьому етапі ювенальний поліцейський, слідчий може скористатися допомогою психолога, який роз'яснить відповідну інформації дитині, враховуючи її вік, психологічні особливості та обставини справи.

Розмову з дитиною, незалежно від її віку, слід починати з нейтральних, безпечних для дитини тем, пам'ятаючи, що вступна фаза не може тривати довго. Розмова про нейтральні теми слугує не лише меті встановлення контакту з дитиною. Її метою також є попереднє з'ясування можливостей дитини у сфері вербалізації обставин події, що відбулась, а також зниження її емоційного напруження, пов'язаного з ситуацією допиту.

Практика показує, що встановлення контакту з дитиною під час вступної фази, а також чітке роз'яснення того, як буде відбуватися допит/опитування та яка роль дитини в ньому, дає їй можливість відчувати себе у безпеці. Лише за таких умов дитина надасть необхідну для справи інформацію.

Слід уникати надто формального підходу під час допиту/опитування дитини, оскільки це може її злякати.

Загальні рекомендації, що сприяють налагодженню позитивного контакту з дитиною

Бажана поведінка:

- якнайчастіше звертайтеся до дитини на ім'я;
- намагайтеся створити безпечну атмосферу, виявляючи добре ставлення до дитини;
- говоріть повільно, чітко, спокійним голосом;
- використовуйте просту і зрозумілу для дитини мову;
- виявляйте інтерес до дитини жестами (хитання головою тощо) або інтонацією;
- переконайте дитину, що вона партнер у розмові і що все, розказане нею, є важливим;
- підтримуйте відповідний зоровий контакт без надмірного чи безперервного спостереження за дитиною;
- переривайте розповідь дитини лише тоді, коли це вкрай необхідно;
- перепитуйте дитину, якщо не зрозумієте її висловлювань;
- якщо дитина довгий час не відповідатиме на запитання, спробуйте сформулювати його інакше;
- гідно оцініть зусилля дитини, яка дає показання, але не хваліть за конкретні відповіді, не обіцяйте винагороди та взагалі не давайте обіцянок (на кшталт, «ми його обов'язково покараємо»);
- якщо є потреба, скажіть дитині, що ви усвідомлюєте її занепокоєння, і підкресліть небезпідставність її почуття.

Слід уникати:

- не порушуйте фізичного простору дитини та залишайтеся на відстані, що дитина сприйматиме як безпечну;
- не підганяйте дитину, дайте їй час на обдумування відповіді;
- не оцінюйте дитину та її висловлювання;
- не реагуйте здивуванням на висловлювання дитини, навіть якщо вони вас шокують;
- не коментуйте описаних дитиною ситуацій відповідно до уявлень дорослих;
- не спонукайте дитину до відповіді, говорячи, що вона повинна щось знати чи пам'ятати;
- не давайте дитині обіцянок, яких ви не можете виконати;
- не питайте у скривдженої дитини, чи повинен бути покараним злочинець і яким чином;
- не оцінюйте близьких дитині осіб;
- не впадайте в паніку, якщо дитина виражає негативні емоції, однак не кажіть: «не плач», «не нервуй» (владняйте ситуацію словами підтримки: «все гаразд», «заспокойся», «все позаду»).

Отож, під час вступної фази ювенальний поліцейський, слідчий має слідувати таким вимогам:

- відповідати критеріям «безпечного дорослого»;
- надати дитині повну інформацію про хід проведення допиту/опитування та умови, за яких це буде відбуватися роз'яснити дитині, що вона не мала впливу на протиправну поведінку дорослої особи та не несе відповідальності за її дії;
- встановити, чи здатна дитина відрізнити правду від обману, як вона ідентифікує частини тіла, визначає кольори та ін. залежно від обставин справи;
- роз'яснити дитині обов'язок говорити правду;
- роз'яснити дитині право на відмову давати показання проти себе та членів своєї родини;
- підтримувати встановлений контакт з дитиною, починати розмову з нейтральної теми;
- дотримуватись загальних рекомендацій, що сприяють позитивному контакту з дитиною;
- уникати факторів, що негативно впливають на контакт з дитиною;
- створити умови взаємодії, за яких дитина могла б відчувати себе комфортно і з довірою до людей, які проводять опитування/допит, зосередилася б на відповідях на запитання, які їй будуть ставити, контролюючи те, що відбуватиметься з нею у момент її допиту.

Фаза вільної розповіді

Ця фаза надає необхідного напрямку запитанням, які будуть поставлені під час наступної фази детальних запитань. На цьому етапі дитина має розповісти про хід подій вільно й у притаманному їй темпі. Важливо ініціювати вільну розповідь запитанням, яке спонукатиме її до розмови.

Дитину, яка розповідає про подію або низку обставин у формі вільного викладу подій, не слід перебивати, навіть якщо вона відхиляється від суті справи чи відводить розповідь у розгалужені побічні лінії. Не слід також виправляти її, уточнювати її висловлювання або їх корегувати, порівнювати з інформацією, яка відома з інших джерел. Це може обмежити свободу подальшого викладення подій, стати на заваді викладенню думок або змінити порядок окремо згадуваних елементів.

Під час допиту дитини слідчим варто пам'ятати, що вона розказує про події, що сталися не вперше, тому показання можуть бути відмінними від тих, які дитина давала раніше. Окрім цього, вона могла проходити курс психологічної реабілітації, що також могло вплинути на сліди її пам'яті про події.

Якщо дитина на цій фазі перериває свою розповідь, необхідно дати їй час подумати. Якщо перерва триває надто довго, слід заохотити дитину до продовження розповіді, використавши ключові слова, які вона говорила:

- *«Ти сказав, що дядько Іван запропонував тобі заробити «легкі гроші», а що було далі?»*
- *«Ти говорила, що чужий чоловік зайшов до ліфту, а що було потім?»*
- *«Тобі було боляче, неприємно ... покажи на ляльці... Зафарбуй олівчиком, де було боляче, неприємно. Як він робив тобі боляче і неприємно?»*
- *«Ти сказала, що він був страшний, «як чорт»... Обери смайлик, схожий на нього. Також обери смайлик для себе. Якою була ти, коли він був як «чорт»? Що він робив, коли був страшний, «як чорт»?»*

Під час вільного викладу подій важливо спостерігати за невербальними реакціями дитини, звертати увагу на те, про що вона розповідає вільно, а на що реагує уповільненням, напругою, тривогою.



Якщо дитині важко говорити про те, що сталося, на цій фазі буде доречним запропонувати їй намалювати, написати, показати на іграшці тощо все те, про що вона могла би сказати.

Отож, під час фази вільної розповіді ювенальний поліцейський, слідчий має діяти таким чином:

- ініціювати фазу вільної розповіді з питання, яке спонукатиме дитину до розмови;
- давати дитині можливість висловитися, не перебиваючи та не виправляючи її;
- за потреби заохочувати дитину до продовження вільної розповіді;
- спостерігати за невербальними реакціями дитини;
- фіксувати ключові слова, які вона використовує;
- запропонувати альтернативні способи повідомлення інформації, якщо дитині важко говорити (намалювати, написати, показати на іграшці тощо);
- виявляти емпатію при слуханні дитини;
- дати можливість вільно змінювати позу, якщо дитина намагається показати тілом, що відбувалось (махає руками, показує мімікою чи виразом обличчя, як ховалась від кривдника, тощо).

Фаза детальних запитань

Метою цієї фази є доповнення та впорядкування викладених дитиною подій під час фази вільної розповіді у з'ясуванні обставин справи. Бажано, щоб активну участь у цій фазі відіграв психолог, запитуючи дитину про те, що найбільше цікавить ювенального поліцейського або слідчого. Важливо подбати про природний перехід від попередньої фази до наступної і не викликати занепокоєння дитини, пов'язаного з тим, що вона може не впоратися з відповідями. Варто пам'ятати, що цей етап допиту/опитування повинен мати форму розмови з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини.

Поясніть дитині, що ювенальний поліцейський, слідчий в рамках опитування/допиту хоче дізнатися більше про подію, а тому ставитиме додаткові запитання з метою доповнення, пояснення, перевірки сказаного дитиною. Слід зважати на те, що коли дитині ставиться значуще питання, її мовлення або уповільнюється, або стає надмірно деталізованим – так дитина намагається відтягти момент розповіді про сам факт насильства, який сприймається мозком як загроза, котру дитина знову переживає у своїх спогадах. Важливо в цей момент не заважати дитині, а дати їй можливість говорити за потребами – або уповільнитися, або говорити безупинно.

Шляхом підтримки дитини варто зазначати її стан: *«Мені здається, що ти пригадала подію, де тато, як ти казала, «робив неприємно». Ти можеш розказати про це або показати, як було, або намалювати, коли будеш готова. Мені важливо почути (зрозуміти), що відбувалося з тобою».*

Якщо дитина зробила довгу паузу, можна сказати їй, запрошуючи до розповіді: *«Пам'ятаєш, ти сказала, що не хотіла йти додому, бо там був тато? Розкажи, що відбувається, коли ти приходиш додому, а там тато».*

Ювенальному поліцейському, слідчому варто використовувати *техніки активного слухання*:

- різні типи запитань (відкриті/закриті), наприклад: *«Як ти граєшся з дядьком? За якими правилами потрібно грати? Що робиш ти, а що робить він? Де він тебе торкався? Він робив тобі боляче? Ти сказала, що він тебе штовхнув? Чи ще якимось він робив боляче?»;*

- парафраз (переказ) основної інформації, яку повідомила дитина з використанням ключових слів, наприклад: *«Ти сказала, він робив тобі боляче. Як він робив тобі боляче? Покажи, напиши, намалюй і розфарбуй»;*
- резюмування (може бути проміжним і підсумковим) – це перевірка, чи правильно зрозуміла сказане особа, яка інтерв'ює дитину, наприклад: *«Я правильно тебе почула, зрозуміла, що ... (тут резюмується висловлена дитиною інформація про подію)? Ти можеш виправити мене, додати інформацію, яку вважаєш за потрібну. Чи є ще щось, про що ти хотів/хотіла повідомити мені додатково?»*

Починати допит/опитування слід з відкритих запитань, на які дитина має дати розгорнуту відповідь. Відкриті запитання не надають розповіді якогось конкретного напрямку. Правильно поставлене відкрите запитання дозволяє дитині дати вільну від впливу іншої людини відповідь, яка формулюватиметься на підставі власних слідів пам'яті. На початку фази детальних запитань рекомендуються такі відкриті питання: *«Що ще ти пам'ятаєш про подію? Що ще сталося?»* Старайтеся ставити якомога більше відкритих запитань, це дозволяє отримати більш достовірні відповіді.

Слід докласти зусиль, щоб інформацію, яка стосується подробиць, також здобувати за допомогою відкритих питань. Наприклад: *«Як ти опинився біля магазину?»*, *«Чи хтось ще був із тобою у квартирі?»*, *«У що Х. був одягнутий?»* Такі питання полегшують згадування інформації, однак варто буди дуже пильним і не використовувати навідних запитань (містять у собі відповідь). Наприклад, запитання *«Машина була білого чи чорного кольору?»* треба замінити на таке: *«Якого кольору була машина?»*, *«Ти казав, що він говорив тобі ходити в трусах, які він купив. Можеш описати, намалювати, які то були труси?»*, *«Як він грав з тобою? Що потрібно було робити в цій грі? Що робила ти, а що робив він? Де він тебе торкав? Покажи на ляльці. Зафарбуй на картинці. Покажи на смайликах, як виглядало його лице, коли він так робив, і оберти, яким смайликом була ти, коли він так робив».*

Дітям важко говорити, визначати та називати власні переживання, тому в процесі допиту/опитування важливо застосовувати картку з емоційними проявами (Рис. 1).

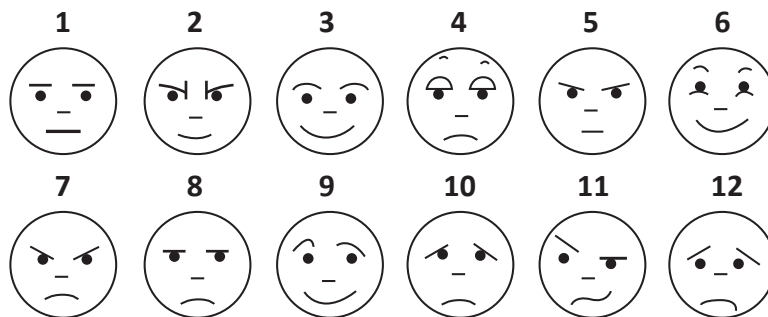


Рис. 1. Картка з емоційними проявами

Роз'яснення кожного смайлика:

1	Нейтральний	7	Злий
2	Ворожий	8	Зосереджений (задумливий)
3	Радісний	9	Обнадійливий (зацікавлений)
4	Незадоволений	10	Сумний
5	Гнівний	11	Скептичний
6	Довірливий (задоволений)	12	Пригнічений



Від віку дитини майже не залежить, чи піддається вона навіюванню, що міститься в питанні. Не залежить і від її індивідуальних особливостей, зокрема почуття захищеності та доброго ставлення близьких людей, а також від упевненості в собі та рівня самооцінки. Пам'ятаючи про це, особа, яка проводить інтерв'ю, має створювати умови, що сприятимуть подоланню невпевненості, недовіри і уникнення занепокоєння дитини.

Результати досліджень показують, що діти легше відповідають на питання, які починаються зі слів «де», «як», «хто». Питання, які починаються з «коли» зазвичай є складними для дитини.

Питання, які починають з **«чому»**, є найважчими, тому що вимагають розвинутих мовних умінь, здатності причинно-наслідкового мислення та вміння об'єктивно сприймати світ, розуміти мотиви поведінки інших людей. Отож відповіді на таке питання інколи важко й дорослій людині, тим паче дитині, незалежно від віку. Окрім того, питання, які починають з **«чому»**, можуть викликати почуття провини, пробуджувати захисні реакції з огляду на схильність виправдовувати свою поведінку, тому таких питань слід уникати взагалі.

Формулювати детальні питання доцільно за таким порядком: **«де?» – «коли?» – «як?» – «хто?»**. Питань, які починаються з **«чому?»**, НЕ СТАВИТИ! (Рис. 2).

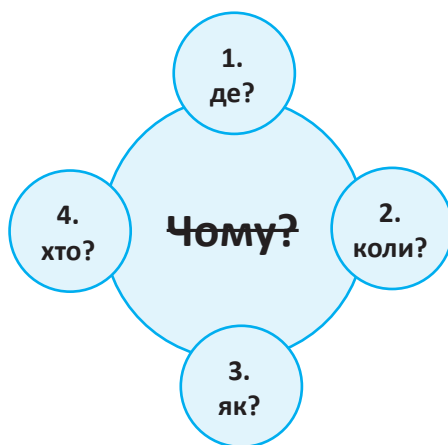


Рис. 2. Порядок формулювання детальних питань

Слід звернути увагу на те, що на етапі детальних запитань спочатку зосереджуються на інформації, яку надає дитина, і лише згодом – на даних, отриманих з інших джерел.

Деталізувати певну інформацію можна за допомогою закритих запитань, відповіддю на які може бути лише «так» або «ні». Наприклад: «Ти сказала, що він тебе торкався, я правильно тебе зрозуміла?», «Ти на ляльці показала, що він торкався тебе ось тут і тут?», «Машина, в якій ви поїхали в магазин, була жовта?»

Важливою складовою допиту/опитування є **резюмування** сказаного дитиною. Воно надає можливості впорядкувати інформацію, перевірити, чи правильно особа, яка проводить інтерв'ю, зрозуміла те, про що розповіла дитина. Резюмування може бути проміжним (наприклад, за кожним епізодом) та фінальним (наприкінці допит/опитування).

Підбір слів вкрай важливий в першу чергу до тих запитань, які є предметом доказу, а саме про:

- час події;
- місце події;
- кількість подій чи їх багатократність;
- порушника/співучасника/потерпілого.

На перший погляд, це здається очевидним і простим. Однак на практиці це буває важко реалізувати.

Рекомендації стосовно способу формулювання питань дітям

Бажана поведінка:

- звертайтеся до дитини спокійним тоном, уникаючи емоцій незалежно від змісту питання;
- говоріть повільно;
- спостерігайте за тим, чи дитина вас розуміє;
- починайте з легших, необтяжливих питань, поступово підвищуючи їх складність;
- звертайте увагу на те, щоб одне питання містило в собі лише одну тему, яка потребує пояснення;
- дайте дитині час замислитися над відповіддю;
- використовуйте прості граматичні конструкції;
- ставте короткі питання, максимально на два-три слова довші за речення, які зазвичай вживає дитина;
- використовуйте в питаннях активний стан дієслова, уникайте пасивного;
- використовуйте власні назви та імена, уникайте займенників;
- з'ясовуйте з дитиною значення використовуваних нею виразів;
- у питаннях використовуйте вирази, які вживала дитина (переказ з використанням ключових слів, застосованих нею);
- перед тим як поставити дитині питання, яке вимагає особливих знань, переконайтеся, чи достатньо цих знань у дитини для відповіді.

Слід уникати:

- стрімких переходів з теми на тему;
- одночасно більше одного питання;
- жестикуляції та інтенсивної міміки;
- заперечень;
- незрозумілих багатозначних виразів («ці речі», «така поведінка»);
- абстрактних узагальнюючих термінів та назв (замість «тварина або зброя» оберіть більш конкретний вираз, наприклад, «собака або пістолет»);
- виразів, які змінюють своє значення залежно від місця й часу («тут», «там», «раніше», «пізніше»);
- термінів, які описують співвідношення («більше», «менше», «швидше»), особливо коли працюєте з дітьми дошкільного віку та молодшого шкільного віку.

Наприкінці допиту/опитування після резюмування того, що розповіла дитина, важливо запитати, чи хоче вона щось додати.



Отож, під час фази детальних запитань ювенальний поліцейський, слідчий має діяти таким чином:

- надати психологові можливість активно долучитися до фази детальних запитань;
- забезпечити природний перехід між запитаннями, аби не викликати занепокоєння у дитини;
- добирати слів, формулювати запитання та запитувати дитину слід з урахуванням її вікових та психологічних особливостей;
- використовувати техніки активного слухання;
- починати опитування з відкритих запитань;
- уникати навідних запитань;
- питання для деталізації починати з «де?», потім використовувати «коли?», надалі «як?» і завершувати словом «хто?»;
- не ставити запитання, які починаються з «чому?»;
- деталізувати інформацію з використанням закритих запитань (відповідь на які «так» або «ні»);
- використовувати техніку резюмування (воно може бути проміжним та/або фінальним);
- пам'ятати про групи питань, які є предметом доказування: про час події, місце події, про кількість чи багатократність подій, про порушника/співучасника/потерпілого;
- дотримуватись загальних рекомендацій стосовно способу формулювання запитань (див. у таблиці вище «Бажана поведінка»);
- уникати помилок, що негативно впливають на спосіб формулювання запитань (див. у таблиці вище «Слід уникати»);
- стежити за власною мімікою та жестами, які можуть впливати на дитину та її показання (наприклад, інтерв'юєр киває, а дитина так само може кивати у відповідь, думаючи, що від неї цього очікують).

Заклучна фаза

Під час заключної фази (якщо допит/опитування було проведено з урахуванням зазначених рекомендацій) у дитини, як правило, спостерігається повне розслаблення. На психологічному та фізичному рівні вона витрачає багато сил на відтворення та витіснення інформації, пов'язаної з травматичними спогадами. Психіка намагається від цього звільнитись, аби дитина надалі могла гармонійно розвиватись. В повідомленні інформації про подію задіяні думки, спогади, емоції, що з нею пов'язані, а також відчуття в тілі від дій, які відбувалися, поведінка під час події. Таким чином активізуються канали сприйняття та відтворення інформації, що в процесі опрацювання події забезпечують полегшення. Дитина під впливом прожитих ще раз емоцій може розплакаться, виглядати сумною, але на рівні тіла вона стає менш напруженою. Може опустити голову, спертися на стінку стільчика, посидіти мовчки і забажати грати, що є свідченням повернення до здорового способу взаємодії зі світом. І це – нормально.

Однак буває, що дитина після надання показань стає нервовою, неспокійною внаслідок своїх висловлювань, оцінює їх та свої дії. Слід дати їй час заспокоїтись і показати, що зрозумієте її емоції.

Можливі в межах норми такі реакції дитини після надання нею показань:

- розсіяність уваги;
- відчуття втоми і бажання спати;
- спрага;
- наприкінці допит/опитування може розплакатись, але швидко заспокоїтись;
- почуття голоду та бажання з'їсти щось смачненьке;
- потреба сходити в туалет;
- бажання пограти з дорослим декілька хвили наприкінці допиту;
- може попросити її обійняти.

Важливо пам'ятати, що відтворення події потребує він дитини затрати енергії, отже бажання поїсти є нормальною реакцією, так само як випити води та відвідати туалет. Крім того, дитина відчуває втому.

Рекомендується після допит/опитування запитати дитину, як вона себе почуває, чи є у неї якісь побоювання, прохання. Наприклад: *«Чи хочеш ти щось додати, змінити?»*, *«Як би ти хотіла, щоб ця ситуація вирішилась? Що для тебе є важливим у вирішенні цієї ситуації?»* Після цього відповідно відреагувати на сказане дитиною.

Неодмінно подякуйте дитині за взаємодію, навіть якщо її показання не містили суттєвої для справи інформації. Скажіть: *«Дякую за допомогу»*, *«Дякую, що ти прийшла і зі мною поговорила»*.

Наприкінці слід поговорити з дитиною на нейтральні, емоційно необтяжливі теми, щоб знизити в неї рівень напруги. Заключна фаза є важливою для захисту психіки дитини, тому на цьому етапі перейдіть зі спогадів про подію до повсякденного життя, наприклад: *«Що ти будеш робити зараз? Куди підеш? Чим будеш займатись?»*

Отже, під час заключної фази ювенальний поліцейський, слідчий має діяти так:

- запитати, чи бажає дитина щось додати;
- поговорити з дитиною на нейтральні, необтяжливі теми;
- надати їй повну інформацію про те, що надалі відбуватиметься у справі;
- переключити дитину зі стану спогадів про подію до нормального функціонування та повсякденного життя;
- задовольнити потреби дитини (попити води, відвідати туалетну кімнату тощо);
- якщо допит/опитування викликав у дитини негативні почуття та емоції, надати їй час для заспокоєння;
- продемонструвати, що зрозуміли її емоції;
- запитати дитину, як вона себе почуває, які має побоювання;
- надати дитині психологічну підтримку (за потреби це може зробити психолог);
- подякувати дитині за взаємодію.

Важливо розуміти, що допит/опитування дитини відповідно до рекомендованих фаз (етапів) надасть можливість ювенальним поліцейським/слідчим провести його з мінімальною травматизацією психіки дитини або взагалі без неї, що й є складовою застосування методики «Зелена кімната».



2.4. Фіксація показань дитини

Допит/опитування дитини може бути проведений за допомогою технічних засобів (аудіо- та відеофіксація). Зазначимо, що застосування відеозапису є вкрай важливим, оскільки, як правило, саме під час першого допиту/опитування дитина дає правдиві свідчення. У подальшому її показання можуть змінюватись в силу різних обставин: вплив оточення, час, витіснення негативних спогадів з пам'яті тощо. Окрім цього, аудіо- та відеозапис допит/опитування може також стати предметом аналізу експертів, якщо у справі буде призначена психологічна або комплексна психолого-психіатрична експертиза. Відео дасть можливість зафіксувати емоції, з якими дитина дає показання, що також можуть бути предметом дослідження експертами.

Плануючи запис допиту дитини на відео, слід пам'ятати про відповідне розташування камери, щоб вона могла зафіксувати не лише розповідь дитини, але й усю її фігуру, а також технічні параметри камери, які б дозволили реєструвати не тільки рухові реакції, але й міміку і вегетативні симптоми як важливі показники достовірності свідчень. Наполегливо рекомендується, щоб на плівці було видно особу, яка проводить допит/опитування, фіксування її реакції та міміки дозволить уникнути обвинувачення в змушенні свідка до бажаних відповідей, які могла призвести невербальна поведінка (міміка, жестикуляція, зміна пози).

Застосування відеозапису потребує додаткової підготовки та чіткого роз'яснення дитині та її законному представникові важливості таких дій, запевнення, що відео- та аудіофіксацію не буде розповсюджено, а доступ до неї матиме обмежене коло осіб. Якщо допит/опитування проводиться у спеціально облаштованому приміщенні, відеозапис відбувається автоматично, а камери розташовані таким чином, що не відволікають уваги дитини та дають можливість зосередитись на дачі показань, що спрощує процес відеофіксації.

Така практика цілком узгоджується з принципом 72 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, та практикою Європейського Суду з прав людини, згідно з якими мають враховуватися найкращі інтереси дитини з можливістю для судді дозволяти дитині не давати свідчень (наприклад, у справах «С.Н. проти Швеції» (рішення від 2 липня 2002 року, № 34209/96) та «В.С. проти Польщі» (рішення від 19 червня 2007 року, № 21508/02). Окрім того, відповідно до ч. 2 ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації (Україною ратифіковано 2012): «Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства».

Водночас зазначимо, що відповідно до пояснювальної записки Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (принцип 131), використання аудіо- або відеозапису показань дітей має деякі переваги для уникнення повторних, часто травматичних переживань, однак прямі свідчення перед суддею, який проводить опитування, можуть бути більш доречними для дітей, які підозрювані у скоєнні злочинів».

III. Характеристика психологічних особливостей дітей різного віку, які необхідно враховувати під час допиту/опитування

3.1. Дошкільний вік (3–6 років)

Формулюючи запитання дитині дошкільного віку, слід пам'ятати про таке.

Орієнтація у часі:

- діти дошкільного віку запам'ятовують емоційно забарвлені події: було свято, день народження, новий рік, змагання тощо;
- орієнтуються у часі доби та порях року через описи, наприклад, було світло, ранок або темно, була ніч, на вулиці було холодно, зима тощо.

Опис події:

- діти дошкільного віку покладаються на тактильні відчуття та пояснюють явища через дії, які підкріплюють тактильними рухами, але їм складно з вербалізацією та роз'ясненням того, що відбувалось;
- вони здатні описати предмет та його властивості за запитаннями: якого кольору? якої форми? як працює? що ним роблять?;
- до завершення дошкільного віку з'являється тенденція до узагальнення та встановлення зв'язків, наприклад, діти можуть описати процес, що відбувався з ними, подібно до гри, та розказати правила, за якими пропонував грати дорослий, але не можуть пояснити його дій.

Налагодження взаємодії:

- щоб отримати необхідну інформацію для встановлення контакту з дитиною, важливо використовувати елементи гри;
- діти дошкільного віку моделюють життя дорослих через гру;
- діти дошкільного віку залежать від думки дорослого та його схвалення, хочуть і прагнуть відповісти його очікуванням;
- діти дошкільного віку розрізняють «свій», «чужий», «добре», «погано» за допомогою та з позиції дорослого.

Вікові норми:

- діти дошкільного віку схильні фантазувати та володіють «магічним мисленням», надаючи людських якостей неживим предметам;
- вони не здатні контролювати власних емоцій, оскільки в них не сформована остаточно лімбічна частина мозку, яка відповідає за контроль над емоціями;
- діти дошкільного віку запам'ятовують емоційно забарвлені події;
- для них характерна статева ідентифікація і усвідомлення себе хлопчиком чи дівчинкою.



3.2. Молодший шкільний вік (6–10, 11) років

Формулюючи запитання дитині молодшого шкільного віку, слід пам'ятати про таке.

Орієнтація у часі:

- дитина молодшого шкільного віку орієнтується у часі та днях тижня, але має труднощі у відтворенні хронології подій відповідно до часового проміжку;
- може згадати події, які відбулись декілька тижнів тому.

Опис події:

- у дітей молодшого шкільного віку розвивається абстрактне мислення, здатність логічно міркувати й уважно слухати, спостерігати і запам'ятовувати, аналізувати і робити висновки;
- вони можуть визначати напрямки та місце розміщення (праворуч, попереду, позаду тощо);
- дитина молодшого шкільного віку точно сприймає предмети, події і взаємозв'язок між ними, якщо їх можна дослідити особисто;
- дитина молодшого дошкільного віку розповідає про час події, орієнтуючись на режим дня та графік шкільних занять («це було після уроків», «на уроці фізкультури», «коли я йшла на танці», «я робила уроки і тут ...»);
- у дитини молодшого дошкільного віку актуалізується робота усіх аналізаторів, тому вона відтворює події в їх описі таким чином: що бачила, що чула, яке було на дотик та на смак.

Налагодження взаємодії:

- у 7-річної дитини з'являється логіка почуттів, переживання набувають нового сенсу, між ними встановлюються зв'язки, стає можливою боротьба переживань;
- дитина молодшого шкільного віку визначає «добре», «погано» під впливом дорослого;
- її увага має невеликий об'єм і недостатню стійкість, тож дитина може зосереджено займатися однією справою протягом 10–20 хвилин;
- дитина молодшого шкільного віку орієнтується в базових емоціях та може їх зв'язувати з подією, що відбулась («мені було боляче та страшно», «він злився, кричав, а потім вдарив»);
- у дитини молодшого шкільного віку з'являється відчуття сорому і схильність брати провину на себе за те, що сталося.

Вікові норми:

- смислова орієнтація у власних діях стає важливою стороною внутрішнього життя й водночас виключає імпульсивність і безпосередність поведінки дитини, тож вона починає міркувати перш ніж діяти, приховувати свої переживання, прагне не показувати іншим, що їй погано;
- самооцінка дитини молодшого шкільного віку має знижену стабільність і залежить від оцінок учителя або значущого дорослого;
- у дитини молодшого шкільного віку продовжує розвиватись пам'ять, тому мимоволі вона запам'ятовує більше, особливо з того, що пов'язано з яскравими наочними посібниками, образами-сподами тощо;
- у дитини молодшого шкільного віку з'являється особлива вольова дія – вчинок, орієнтований на інтереси оточення;
- дитина молодшого шкільного віку починає більш критично сприймати навколишній світ, більш гостро реагувати на несправедливість та утиск почуття власної гідності.

3.3. Підлітковий вік (10, 11–15 років)

Формулюючи запитання дитині підліткового віку, слід пам'ятати про таке.

Орієнтація у часі:

- діти підліткового віку достатньо добре орієнтуються у часі, однак частіше ніж дорослі помиляються у визначенні відстані, відрізків часу, послідовності дій.

Опис події:

- діти підліткового віку здатні описувати подію через емоційну реакцію і тактильні відчуття, але можуть плутати факти відповідно до часового проміжку;
- підлітки спочатку описують свої почуття, переживання, а потім з допомогою дорослого можуть деталізувати подію («Мені було страшно, я не могла закричати та втекти, ноги були як ватні»);
- у розповіді підліток часто відходить від опису події до своїх асоціацій, проте його не можна квапити, зупиняти, домоворювати за нього;
- якщо підліток перебуває у стані збудження або пригнічення, доцільно обмежитись допитом лише в обсязі, необхідному для невідкладних слідчих дій, а детальний допит відкласти;
- великого значення під час допиту набуває етап запитань та відповідей, однак запитуючи, ґрунтуйтеся на асоціаціях, які відповідають обсягу знань та колу інтересів допитуваного, оскільки підліткам легше впізнати предмет чи місце ніж описати його;
- підлітки частіше від дорослих припускаються помилок при визначення відстані, відрізків часу, послідовності дій;
- можуть використовувати поняття, терміни, які застосовують дорослі, перекручуючи та не розуміючи їх реального змісту, соромлячись запитати пояснення;

Налагодження взаємодії:

- емоційний фон в підлітковому віці стає нестабільним через гормональний сплеск, дитина змушена постійно пристосовуватися до фізичних і фізіологічних змін;
- формується новий образ фізичного «Я», дитина гостро переживає дійсні та уявні вади зовнішності;
- через гормональні зміни у підлітка спостерігаються коливання настрою від депресивного до імпульсивного; адреналін запускає процес швидкого та непропорційного зростання, гормон дофамін знеболює його, однак призводить до зниження настрою та депресивних тенденцій;
- у підлітка формується готовність до життя серед дорослих на рівних правах, однак йому ще далеко до істинної дорослості і фізично, і психологічно, і соціально, тому дорослішанню притаманна особистісна нестабільність;
- підліток діє імпульсивно, керуючись емоціями та почуттями, і має труднощі з установленням причино-наслідкових зав'язків та наслідків;
- підліткам властива точність сприйняття і тривалість утримання в пам'яті деталей події та властивостей предметів, які їх зацікавили;
- важливо підсилювати компетентність та значущість наданої підлітком інформації, не відволікатись під час його розповіді, використовувати активне слухання (наприклад, реагувати кивками голови) та надавати емоційну підтримку;



- у взаємодії з підлітками важливо ініціювати та посилювати їхні почуття та прагнення до співпраці з дорослим («мені важливо почути твою думку», «розкажи, що сталося, від самого початку, що пам'ятаєш, і що для тебе важливо розповісти»).

Вікові норми:

- підліткам притаманна активізація на фоні складної взаємодії гормонів росту і статевих гормонів, що викликає інтенсивний фізичний і фізіологічний розвиток;
- почуття дорослості стає центральним новоутворенням молодшого підліткового віку;
- підліткова самостійність проявляється в основному у прагненні відокремлення від дорослих, звільнення від їхньої опіки та контролю, а також у різноманітних заняттях, які не пов'язаних із навчанням;
- емоційну нестабільність посилює сексуальне збудження, що супроводжує процес статевого дозрівання;
- у спілкуванні з дорослими підлітки не прагнуть обов'язково досягти глибокого саморозкриття та відчуття реальну психологічну близькість, проте думки і цінності, які отримують від дорослих, вони перевіряють у спілкуванні з однолітками.

3.4. Рання юність (15–18 років)

Формуючи запитання дитині віку ранньої юності, слід пам'ятати про таке.

Орієнтація у часі:

- діти цього віку можуть пригадати події, які відбувались декілька років тому, здатні описати їх у часовій перспективі розвитку взаємодії, характеру дій, наслідків (минуле, сьогодення та майбутнє).

Опис події:

- діти віку ранньої юності здатні аналізувати події з позиції морально-етичних норм, причинно-наслідкових зав'язків, описати характер взаємодії, багаторазовість подій та пригадати ті події, які були в минулому, порівняти їх з сьогоденням і висловити думку про те, як ця подія може вплинути на майбутнє та сьогодення;
- схильні виправдовувати вчинки значущих для них дорослих з позиції власної відповідальності, відчуття провини та сорому («я не справилась/вся»);
- володіють **складною системою способів довільного запам'ятовування.**

Налагодження взаємодії:

- вони орієнтовані на взаємодію з дорослими, для них важлива їхня думка та досвід у вирішенні певних ситуацій, рівність і повага у взаємодії, а також те, як дорослі оцінюють дії та вчинки юнака чи юнки;
- емоційна сфера стає більш насиченою та гнучкою порівняно з підлітком, зростає керованість та контрольованість;
- відносини з дорослими, хоча й стають довірливими, зберігають певну дистанцію; зміст спілкування стає особистісно значущим, але не містить інтимної інформації;

Вікові норми:

- прискорення біологічного дозрівання (акселерація), в порівнянні з ним – уповільнення соціального;

- фізичний розвиток у темпах уповільнюється, зростання розміру внутрішніх органів відбувається пропорційно до показників судинної та м'язової систем, у нервовій системі гальмівні процеси врівноважені із процесами збудження;
- соціальна ситуація розвитку зумовлюється підготовкою до вступу в самостійне життя;
- центральним новоутворенням особистості у ранній юності є готовність до життєвого самовизначення;
- головне новоутворення психіки – світогляд;
- у взаєминах з батьками зберігається прагнення до рівності й автономії;
- у товаристві ровесників юнацтво задовольняє гострі потреби в емоційному теплі, розумінні, визнанні власної значущості;
- коло спілкування старшокласників відзначається розширенням сфери і поглибленням взаємин;
- виникають юнацькі неформальні об'єднання, що створюють юнацьку субкультуру і прагнуть функціонувати за межами контролю й опіки батьків та педагогів;
- виникає юнацька дружба, що є більш стійка і глибока ніж підліткова;
- з'являється потреба у коханні, яке у цьому віці оповите мріями та романтикою, мало орієнтоване на реальні особистісні риси одне одного;
- пізнавальні процеси набувають стійкої довільності, інтелектуальної складності, диференційованості та інтегрованості, однак юнакам/юнкам складно спрямовувати свою пізнавальну активність на навчальний матеріал через те, що вони надто заглиблені у свої особистісні проблеми;
- у вольовій сфері зростає рівень свідомого самоконтролю, пов'язаного з прагненням відповідати вимогам групи, однак самоконтроль ще нестійкий і ситуативний, що створює сприятливий ґрунт для проявів акцентуацій характеру;
- інтенсивно розвивається сприймання себе як особи певної статі;
- загострюється потреба переосмислення власного «Я», пов'язане з різкими й бурхливими змінами зовнішності, а також з появою нових переживань і перспектив життєвого самовизначення;
- посилюється самоспостереження, рефлексія власних переживань, інтерес до внутрішнього світу людини взагалі;
- самооцінка у ранній юності стає більш диференційованою, раціональною, аргументованою;
- старшокласники так само, як і підлітки, схильні наслідувати одне одного і самостверджуватися в очах однолітків за допомогою дійсних чи уявних «перемог»;
- інтерес викликають дорослі, чий досвід і знання допомагають орієнтуватися в питаннях, пов'язаних з майбутнім життям;
- професійне й особистісне самовизначення стає центральним новоутворенням ранньої юності, що включає усвідомлення себе як члена суспільства і прийняття свого місця в ньому; повноцінне становлення особистості проходить через пошуки і сумніви, характерні для юнацького віку;
- юнаки/юнки більше цікавляться загальноприйнятими цінностями, значною мірою орієнтуються на оцінку оточення, спираються на визнаних ними авторитетів;
- при відносному прагненні до самостійності зберігають потребу в життєвому досвіді і допомозі старших; сім'я залишається тим місцем, де вони відчувають себе спокійно і впевнено.



Характеристика психологічних особливостей дітей, які постраждали від злочинів

Виділяють такі характеристики психологічних особливостей дітей, які постраждали від злочинів, зокрема насильства:

- порушення відчуття безпеки та довіри до дорослих (формування у дитини установок «світ небезпечний», «нікому не можна довіряти»);
- травматичні переконання: «я поганий/на», «я винний/на»;
- агресія, направлена на себе або на оточення, внаслідок насильства, якого зазнала дитина;
- формування «складної поведінки» (через поведінку, емоції дитина повідомляє про потребу, намагається привернути увагу до свого пригніченого стану);
- психосоматичні прояви, зокрема порушення функціонування кишково-шлункового тракту, серцево-судинної системи, шкірні захворювання тощо;
- порушення функціонування когнітивних процесів, зокрема складно концентрувати увагу, запам'ятовувати нову інформацію;
- високий рівень стресу;
- порушення взаємин у родині та контактів з дорослими в цілому;
- гіпоактивність (знижена активність, відмова від діяльності) або гіперактивність (надзвичайно висока активність, складність концентрації, ризикована поведінка);
- поведінка самоушкодження;
- знецінення себе, негативні «Я-висловлювання»;
- девіантна, делінквентна поведінка;
- повернення влади та контролю над власним життям через протиправну поведінку (дитина, яка постраждала від насильства, намагається повернути собі владу через позицію «агресора», який перестає бути «жертвою», коли проявляє силу);
- прояв насильства стосовно тварин;
- нездатність вчитися.

IV. Роль залучених осіб під час допиту/опитування дитини та завдання, які вони можуть виконувати

Участь психолога. Завдання, які він може виконати в процесі допиту/опитування дитини:

1. Налагодити контакт та взаємодію з дитиною.
2. Допомогти сформулювати запитання, які будуть зрозумілими для дитини відповідного віку.
3. Зменшити рівень ретравматизації дитини.
4. Скласти професійний висновок за результатами участі у допиті/опитуванні, який в подальшому може бути досліджений судовим експертом, учасниками кримінального провадження та в суді.
5. Оцінити достовірність показань дитини.
6. Оцінити рівень завданої дитині шкоди та надати першу психологічну допомогу дитині.
7. Сформулювати рекомендації для подальшої організації роботи з дитиною.

Переваги участі психолога під час допиту дитини на кожній фазі (етапі) допиту

Попередня фаза	<ul style="list-style-type: none"> • оцінка ступеня розвитку дитини, її індивідуальних та психологічних особливостей; • підготовка запитань зрозумілою для дитини мовою з урахуванням її вікових та психологічних особливостей; • підготовка допоміжних інструментів налагодження взаємодії з дитиною, визначення допоміжних методик роботи з нею;
Вступна фаза	<ul style="list-style-type: none"> • допомога дитині в адаптації до умов, в яких буде проводитись допит; • налагодження контакту з дитиною і створення для неї відчуття безпеки, завдяки якому вона зможе говорити про обставини, що з нею сталися; • роз'яснення дитині її прав та особливостей допиту зрозумілою для неї мовою; • посилення у процесі допиту відчуття у дитини влади та контролю над ситуацією, що знизить почуття стресу, допоможе їй сконцентруватися та говорити;
Фаза вільної розповіді	<ul style="list-style-type: none"> • супровід дитини в процесі її вільної розповіді та відтворенні подій, які з нею сталися; • психологічна підтримка емоційних і тілесних проявів дитини під час розповіді; • допомога дитині розповісти про події з найменшою травматизацією; • допомога дитині безпечно звільнитись від негативних спогадів та інтегрувати їх у досвід; • оцінка достовірності показань дитини;



Фаза детальних запитань	<ul style="list-style-type: none">• допомога дитині в об'єднанні та відтворенні спогадів через когнітивний, емоційний, тілесний та поведінковий спосіб шляхом формулювання відповідних запитань;• допомога дитини в опрацюванні та відтворенні досвіду;• отримання від дитини максимально детальної інформації про подію шляхом формулювання запитань відповідно до її віку та психологічного стану;• оцінка достовірності наданих нею показань;
Заключна фаза	<ul style="list-style-type: none">• психологічна підтримка та допомога дитині;• завершення допиту дитини в безпеці для її психіки;• повернення дитини до нормального повсякденного життя.

Участь педагога та лікаря

Відповідно до результатів дослідження «Особливості розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та торгівлею дітьми», ініційованого за підтримки Уповноваженого Президента України з прав дитини у 2020 році, 97,9% респондентів (з числа суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих, ювенальних поліцейських, представників служб у справах дітей) зазначили, що залучення психолога до проведення опитування та допиту дитини є необхідним. Норми КПК України також передбачають залучення педагога до проведення допиту дитини, що є правом слідчого судді/суду. Разом з тим в рамках дослідження респонденти навели аргументи, чому саме педагога не варто залучати до проведення допиту дитини (так само це актуально і щодо проведення опитування):

- педагог може тиснути на дитину, а вона боїтиметься його;
- дитина може не довіряти педагогові;
- ризик розголошення інформації про подію та порушення конфіденційності;
- дитина може соромитися давати показання про подію через побоювання, що вчитель змінить до неї ставлення;
- дитина може психологічно залежати від працівника закладу, в якому навчається, або ж дитині буде незручно в спілкуванні/контактуванні з педагогом;
- дитині складно розповісти про ситуацію людині, яка її знає;
- педагог, на відміну від психолога, не володіє спеціальними навичками проведення допиту, дружнього до дитини, відповідного до її віку та розвитку;
- залучення педагога до участі в допиті дитини не підтверджено позитивними наслідками, оскільки педагог не володіє належними психологічними навичками для встановлення контакту з дитиною під час допиту.

З огляду на зазначене для допиту/опитування дитини ювенальному поліцейському, слідчому слід забезпечити участь саме психолога

КПК України або іншими нормативно-правовими актами не визначено, коли участь лікаря під час допиту/опитування дитини є обов'язковою. Однак ювенальним поліцейським, слідчим доцільно забезпечити участь лікаря під час допиту/опитування дитини з розладами нервово-психічного розвитку. Допит/опитування дітей такої категорії потребує особливого підходу та допомоги спеціалістів, оскільки дитина може мати труднощі з мовленням, розумінням та використанням мови, мисленням чи обґрунтуванням, соціалізацією, відчуттями та поведінкою, слухом, зором, пересуванням чи станом здоров'я.

Участь законного представника

КПК України встановлює обов'язкову участь законного представника під час допиту дитини незалежно від її процесуального статусу. Так само має бути забезпечено участь законного представника під час опитування дитини.

Роль законного представника під час допиту/опитування малолітньої або неповнолітньої особи полягає у забезпеченні найкращих інтересів дитини. Якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам дитини, яку він представляє, за рішенням слідчого судді або суду такий законний представник замінюється іншим з числа осіб, зазначених ч. 2 ст. 44 КПК України.

Участь представників органів опіки та піклування

Представники органів опіки та піклування у разі відсутності батьків дитини або з інших причин можуть бути залучені до її допиту/опитування як законні представники, що не суперечить нормам КПК України.



V. Рекомендації з облаштування місця проведення допиту/опитування дитини

Важливо, щоб допит/опитування дитини відбувався у дружньому до дитини спеціалізованому приміщенні. В Україні таке приміщення прийнято називати «зеленою кімнатою». За останні роки кількість таких спеціалізованих приміщень (кімнат) збільшилася, однак допоки залишається недостатньою. Якщо відсутня можливість провести допит/опитування у «зеленій кімнаті», це можна зробити в приміщенні, де водночас не будуть проводитися жодні інші дії, та забезпечити в ньому умови, максимально наближені до вимог, яким має відповідати «зелена кімната»:

- вимкнені мобільні телефони;
- наявність зручних меблів з урахуванням віку дитини;
- відсутність зайвих предметів, які можуть відволікати її увагу;
- забезпечення непотрапляння сторонніх осіб до кімнати кабінету слідчого/ювенального поліцейського, де відбувається допит/опитування (попередити колег, замкнути двері, розмістити табличку «Увага! Допит/опитування дитини. Не заходити!»);
- той, хто запитує, – перед дитиною, інших присутні – за спиною дитини, щоб не відволікати її та не заважати встановленню контакту з нею особи, яка безпосередньо проводить допит;
- наявність іграшок, олівців, альбому чи окремих аркушів буде доречною для проведення допиту дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Не слід проводити допит/опитування дитини в місці, де вона могла зазнати травматичного досвіду. Це може викликати в неї негативні емоційні реакції (сильна тривога, страх), що відіб'ється на пізнавальних процесах під час допиту/опитування (зосередження уваги, мобілізація пам'яті, логічне мислення, вербалізація пережитого досвіду). Також не рекомендується проводити допит/опитування дитини там, де вона проживає. Асоціація місця помешкання з пережитою травмою може призвести до втрати почуття безпеки дитини в оточенні, яке сприймається як дружнє і пов'язане з позитивними подіями. Допит/опитування у школі може також мати негативні наслідки для дитини, оскільки є ризик поширення інформації про ситуацію, в якій вона опинилася.

Місце проведення допиту/опитування дитини має відповідати критерію «безпечне місце».

VI. Особливості організації роботи за методикою «Зелена кімната» для ювенальних поліцейських

Надзвичайно важливе врахування методики «Зелена кімната» при першому контакті дитини з поліцією, оскільки це формує її ставлення до поліцейських в цілому. Працівники підрозділів ювенальної превенції, як правило, першими спілкуються з дитиною, яка опинилася в контакті із системою кримінального правосуддя, опитуючи її з метою отримання загальної інформації про подію, яка відбулась за її участю.

Взаємодія **працівника підрозділу ювенальної превенції** з дитиною за методикою «Зелена кімната» *вимагає:*

- володіння знаннями та навичками застосування підходів, дружніх до дитини, що базуються на повазі до її особистості, врахуванні її вразливості, вікових особливостей, ступеня зрілості, вмінні визначати потреби дитини;
- володіння знаннями та навичками практичного застосування «формули ефективної взаємодії з дитиною» при першому контакті з нею та проведенні опитування;
- забезпечення опитування ювенальним поліцейським в обстановці, яка не лякатиме дитини;
- спілкування під час опитування зрозумілою для дитини мовою;
- забезпечення опитування кваліфікованими фахівцями, зокрема дитячим психологом, який також зрозумілою для дитини мовою може ставити їй запитання, відповідь на які цікавить ювенального поліцейського та інших учасників процесу;
- роз'яснення дитині її прав, надання дитині та її законним представникам повної інформації про суть справи, можливі етапи її розслідування, особливості участі дитини у подальших слідчих (розшукових) діях;
- спілкування з дитиною під час опитування з повагою та делікатністю;
- забезпечення дитини супроводом дорослого, якому вона довіряє та який зможе представити її найкращі інтереси під час її опитування ювенальним поліцейським;
- організації опитування відповідно до темпу та тривалості концентрації уваги дитини згідно з віком, з передбаченням перерв, аби дитина не зазнавала втоми;
- забезпечення під час опитування захисту дитини від будь-якої інформації, що може завдати їй шкоди;
- надання ювенальним поліцейським під час опитування належної оцінки заявам та свідченням дитини, які не можуть вважатися недійсними або ненадійними з огляду на її вік;
- участі у здійсненні дій, спрямованих на підготовку до майбутнього допиту дитини у порядку, визначеному КПК України, що може включати: збирання інформації про неї, її інтереси, вподобання, оточення, що є важливим для вступної фази проведення допиту.



VII. Особливості організації роботи за методикою «Зелена кімната» для слідчих

Слідчий – спеціально уповноважена особа, яка проводить допит дитини незалежно від її процесуального статусу в рамках кримінального провадження. Взаємодія слідчого з дитиною за методикою «Зелена кімната» *вимагає*:

- володіння знаннями та навичками застосування підходів, дружніх до дитини, що базуються на повазі до її особистості, врахуванні її вразливості, вікових особливостей, ступеня зрілості, вмінні визначати потреби дитини;
- володіння знаннями та навичками практичного застосування «формули ефективної взаємодії з дитиною» при проведенні допиту;
- роз'яснення дитині її прав зрозумілою для неї мовою, надання їй та її законним представникам повної інформації про суть справи, можливі етапи її розслідування, особливості участі дитини у подальших слідчих (розшукових) діях;
- проведення допиту у спеціалізованому приміщенні («зеленій кімнаті») або з урахуванням загальних рекомендацій щодо місця проведення допиту дитини;
- проведення допиту дитини відповідно до рекомендованих фаз (етапів);
- належної підготовки попередньої фази (етапу) допиту дитини та особливого фокусу уваги на забезпеченні його відеофіксації;
- ініціювання попереднього відбору запитань, які необхідно поставити дитині під час її допиту, від усіх учасників кримінального провадження (слідства, адвоката, сторони обвинувачення та захисту), що убезпечить дитину від повторних допитів та забезпечить реалізацію її права на справедливий суд;
- у випадку, якщо під час допиту дитини жодній особі не було пред'явлено підозру у вчиненні кримінального правопорушення, а така підозра була пред'явлена після допиту дитини, забезпечити, щоб сторона захисту ознайомилась з результатами першого допиту дитини та мала можливість поставити свої запитання у спосіб, що відповідає інтересам дитини (без прямого контакту з обвинуваченим), повторний допит можливий, якщо тільки запитання сторони захисту не були поставлені дитині під час її первинного допиту;
- забезпечення якомога меншої кількості допитів дитини і проведення повторних допитів тільки у разі крайньої необхідності;
- узгодження запитань, які цікавлять усіх учасників кримінального провадження, з дитячим психологом з метою трансформації їх у форму, зрозумілу дитині відповідного віку, та уникнення навідних запитань;
- залучення до проведення допиту дитини психолога, який налагоджує взаємодію з нею під час вступної фази, безпосередньо взаємодіє під час фази вільної розповіді, фази детальних запитань та в заключній фазі;
- у випадку конфлікту інтересів між законним представником та дитиною залучення того законного представника, який діятиме виключно в інтересах дитини і якому вона буде довіряти;
- забезпечення дитини кваліфікованою юридичною допомогою під час проведення допиту та участі у кримінальному провадженні в цілому, у тому числі шляхом залучення адвоката системи безоплатної вторинної правової допомоги;

- ініціювання проведення судово-психологічної експертизи, де серед питань до судового експерта поставити такі: *«Чи наявні ознаки психотравмування дитини? Якщо так, то в чому це виражається?»*, *«Які особливості відтворення дитиною обставин злочину?»*, *«Чи наявні ознаки навіювання/омани/маніпулювання тощо з боку релевантних осіб, що могли б вплинути на показання дитини?»*, *«Чи в найкращих інтересах дитини брати подальшу участь у слідчих (розшукових) діях, зокрема під час допиту в суді, з огляду на її індивідуальні психологічні особливості?»*;
- проведення допиту з урахуванням та забезпечення найкращих інтересів дитини.



Використана та рекомендована література

1. Будзиньська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих / А. Будзиньська. – W.: E.D.-DRUK-KACZMARCZYK, 2007. – с. 64.
2. Вікова та педагогічна психологія: навч. Посіб. / О.В. Скрипченко., Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Добрі практики юристів для правосуддя в інтересах дитини в Україні: збірник практичних рекомендацій. Громадська організація «МАРТ». – Чернігів: ГО «МАРТ», 2021. – 130 с.
4. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2012. – 28 с.
5. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/16804c2188>.
6. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для запобігання ступності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи). Прийнято та проголошено резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_861.
7. Керівні принципи щодо дій на користь дітей у системі кримінального правосуддя (Віденські керівні принципи) (зміни на 23 лютого 1997 р.) Прийняті резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 1997/30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tengrinews.kz/zakon/mejdunarodnyie_organyi_i_organizatsii/ugolovnoe_pravo/id-O9700000003/.
8. Керівні принципи щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів. Прийнятий відповідно до Резолюції ЕКОСОП № 2005/20 від 22 липня 2005 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e54.
9. Козлова А. Діагностика насильства над дітьми. – Київ: «Видавнича група «Шкільний світ», 2020. – 120 с.
10. Козлова А. Особливості психологічної шкоди, завданої дитині-жертві насильства. EUROPEAN HUMANITIES STUDIES: State and Society / EUROPEJSKIE STUDIA HUMANISTYCZNE: Panstwo I Spoleczenstwo. Issue 4, 2019. (Poland—Ukraine). P. 70—82. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ehs.eeipsy.org/index.php/ehs/article/download/134/130>
11. Конвенція ООН про права дитини від 20 жовтня 1989 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>.
13. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4988-17>.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
15. Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.; 2021. – С. 62.

16. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства : метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. – К. : вид-во, 2015.
17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
18. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»). Прийняті 29 листопада 1985 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
19. Наказ Офісу Генерального прокурора України «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 04.11.2020 року, № 509. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>
20. Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства УДК [159.9:351.74] (477) DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.02> ISSN 1727-1584 (Print), ISSN 2617-2933 (Online). Право і безпека – Право и безопасность – Law and Safety. 2020. № 2 (77).
21. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: частина 1, навчально-методичний посібник. – Київ, 2019. – 516 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ly/3bbUKDI>
22. Підготовка працівників структурних підрозділів Національної поліції України у частині забезпечення та захисту прав дітей: частина 2, навчально-методичний посібник. – Київ, 2019. – 499 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ly/2ubY68R>
23. Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року, № 585. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>
24. Щепоткіна В. В. Методичні рекомендації для суддів щодо розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх / В. В. Щепоткіна, Т. І. Слуцька. – Київ, 2017. – 72 с.





НАЦІОНАЛЬНА
ПОЛІЦІЯ

